

Оригиналан научни рад
Примљен: 5. марта 2018.
Прихваћен: 2. јул 2018.

УДК 94:327(497.1:71)"1942/1943"(093.2)
327:355.48(497.1:71)"1942/1943"(093.2)
341.7(497.1:71)"1942/1943"(093.2)
COBISS.SR-ID 275161100

Др Весна Ђикановић, научни сарадник
ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
БЕОГРАД
e-mail: vesnad286@gmail.com

ЈУГОСЛОВЕНСКА ВОЈНА МИСИЈА У КАНАДИ (1942–1943) – ИСКУСТВО ЈЕДНОГ НЕУСПЕХА*

АПСТРАКТ: У раду се прате активности југословенске војне мисије у Канади ради формирања војних јединица на простору Северне Америке. Предмет анализе су очекивања југословенске владе у емиграцији од исељеника, као потенцијалног извора војне снаге, начини спровођења владине политике у том смислу, затим и коначни резултати рада војне мисије у Канади. Реалност југословенских очекивања од исељеника, однос исељеничке заједнице према старој домовини, оправданост политике перципирања исељеника као дела народног јединства предмет су интересовања овог истраживања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: пуковник Драгутин П. Савић, Канада, Сједињене Америчке Државе, Виндзор, југословенска војна мисија, југословенски исељеници

У складу са плановима југословенске владе у емиграцији о формирању сопствених војних јединица,¹ фебруара 1942. године

* Чланак је резултат рада на пројекту *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници* (N° 47027), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

донета је одлука о слању Војне мисије у Северну Америку.² Примарна дужност мисије, односно војне делегације у САД и Канади, било је сакупљање војних обвезника и добровољаца из редова југословенског исељеништва, те организовање њихове обуке у кампу у Виндзору, у Канади.³ На челу Војне мисије био је пуковник Драгутин П. Савић⁴, док је за седиште рада мисије, која је у САД стигла 13. марта 1942, одређен Вашингтон.⁵

¹ О деловању југословенске владе у емиграцији видети: Dušan Plenča, *Medunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svetskog rata* (Beograd: Institut društvenih nauka, 1962); Dragovan Šepić, *Vlada Ivana Šubašića* (Zagreb: Globus, 1982); Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću. Internacionalizacija jugoslovenskih protivrječnosti 1941–1944* (Beograd: Narodna knjiga, 1983); Mirjana Stefanovski, *Srpska politička emigracija o preuređenju Jugoslavije 1941–1943* (Beograd: Narodna knjiga, 1988); Војислав Г. Павловић, *Од Монархије до Републике. САД и Југославија (1941–1945)* (Београд: Клио, 1998); Milan V. Terzić, *Jugoslavija u viđenjima Kraljevske vlade i namesništva 1941–1945. (Propaganda i stvarnost)*, Doktorska disertacija (Beograd: Filozofski fakultet, 2004); Др Коста Николић, *Владе Краљевине Југославије у Другом светском рату 1941–1945* (Београд: Институт за савремену историју, 2008); Мира Радојевић, *Милан Грол* (Београд: Филип Вишњић, 2014) 192–273.

² Од Посланства у Вашингтону тражило се да издејствује сталне визе за САД за чланове ваздухопловне мисије „који путују за Канаду и С.А.Д. ради прикупљања обвезника и добровољаца.” Визе су се тражиле за пуковника Д. Савића, мајора Миливоја Мишовића, капетана Стевана Папића, Драгишу Ристића, Душана Мучића, Боривоја Вулића, Драгишу Станисављевића, поручника Милоша Јелића. Канадске визе су већ биле добијене. Архив Југославије (АЈ), фонд Краљевско посланство у Вашингтону (371) фасц. 9, Пов. бр. 451, Телеграм из Лондона, 3. фебруар 1942; Накнадно су затражене визе и за ваздухопловне нареднике пилоте ловце Вукадина Јелића и Милана Митића и ваздухопловног поднаредника Степана Колегу. АЈ, 371-9, Пов. бр. 523, Телеграм из Лондона 6. фебруар 1942; Америчка влада је 6. марта одобрила визе за чланове југословенске мисије. АЈ, 371-9, No 97, К. Фотић за Државног секретара САД, 10. март 1942.

³ АЈ, 371-9, Пов. бр. 2234, Шифровани телеграм Нинчић за Краљевско посланство у Вашингтону 29. април 1942; Поводом доласка мисије у САД америчком државном секретару упућена је следећа информација „The Yugoslav Government is anxious to conscript all its citizens capable for service in the army, navy or aviation in order to increase its armed forces which are continuing to fight on the side of the allies.” АЈ, 371-9, No 97, К. Фотић за Државног секретара САД, 10. март 1942.

⁴ Пуковник Драгутин П. Савић (1895–1979) учествовао је у 27-мартовском пучу као начелник штаба Команде ваздухопловства. Након пуча боравио је у Москви ради склапања споразума са Совјетским Савезом. У Атину је дошао 16. или 17. априла, где се придружио избеглој југословенској војсци. Пленча наводи да је Савић изабран на тајном састанку „истакнутих личности војне емиграције” у Каиру 24. јануара 1942, да у Енглеској, на свом путу за Канаду, организује преврат и врати Симовића на место председника владе, као и да Симовић сведочи да му је Савић то предложио 27. јануара. Душан Пленча, *н. д.*, 118–119; *Naša reč: Organ Saveza Oslobođenje*, Volumes 35–36, Paris, London 1982; Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992) 80; Борољуб С. Илић, *Мемоари армијског генерала (1898–1942)*, приредио Миле С. Бјелајац

Укључивање југословенских исељеника у војне планове југословенске владе није изненађивало. Бројност исељеничке заједнице на простору северне Америке, пре свега у Сједињеним Државама, учинила је овај простор предметом посебног интересовања и очекивања југословенске владе.⁶ Радило се о континуитету дотадашње југословенске исељеничке политике која је исељенике перципирала као део народног јединства. Штавише, континуирано се инсистирало на испуњавању војне обавезе оних исељеника који су према југословенском законодавству и даље имали југословенско држављанство.⁷ С друге стране, сећање на учешће исељеника из Америке у Великом рату остало је подстицајно искуство и у овим новим историјским околностима. Упркос различитим ставовима појединих југословенских политичара, укључивање исељеника у војне планове владе постало је предмет интересовања и конкретних радњи непосредно након напуштања југословенске територије.⁸ У југословенској исељеничкој штампи у Канади јула 1941. публикована је *Објава* којом се исељеници са југословенским држављанством пози-

(Београд: Српска књижевна задруга, 1995) 190, 211, 215; Александар Животић, Једно сведочанство о потписивању југословенско-совјетског пакта 5/6. априла 1941, *Архив. Часопис Архива Југославије*, Година XI, број 1–2, Београд 2010, 129; Крајем 1943. Д. Савић је, заједно са пуковником Душаном Радовићем, именован за официра за везу између југословенске команде и савезничких снага у Северној Африци. АЈ, 371-9, Но 858, 20. децембар 1943.

⁵ АЈ, 371-9, Пов. В.К. Бр. 185, Телеграм из Лондона Слободан Јовановић за Војног изасланика, 25. фебруар 1942; АЈ, фонд Генерални конзулат у Монтреалу (420) фасц. 7, Пов. 76/42, Предмет: Војна мисија, 13. март 1942.

⁶ Процене из 1939. године говориле су о 752.000 исељеника југословенског порекла у САД и 18.000 у Канади. *Izvešća Iseljeničkog komeserijata u Zagrebu 1922–1939*, priredili Pavao Jonjić, Ante Laušić (Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1998) 137.

⁷ Весна Ђикановић, „Исељеници као предмет војног интереса југословенске државе у периоду између два светска рата (Прилог истраживању односа југословенске државе и исељеништва у Сједињеним Америчким Државама)”, *Војноисторијски гласник* 2/2009, Београд 2009, 131–147.

⁸ Веселин Ђуретић, н. д., 19–20; Поједини чланови владе доводили су у питање реалност ових очекивања и планова. Срђан Будисављевић нагласио је сложеност ситуације и чињеницу да се, за разлику од Првог светског рата, може рачунати првенствено на лица југословенског порекла рођена у Америци. Јурај Крњевић, разматрајући шта се од емиграције може очекивати, закључио је: „Политички добро а војнички мало”. Он је истакао да су млађе генерације американизоване и указао је на нерасположење Хрвата према режимима у Краљевини. Записник 6. мај 1941, *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941–1945*, priredili: Komnen Pijevac, Dušan Jončić (Beograd: Službeni list SCG, 2004) 21.

вају да одговоре својим обавезама и пријаве се за војну службу.⁹ Истовремено од југословенских дипломата у Америци тражило се „хитно“ достављање списка југословенских држављана „способних за војску.“¹⁰ Септембра 1941. године формиран је Центар за сакупљање добровољаца у Вашингтону, а истог месеца са пољском владом постигнут је начелни споразум о смештају добровољаца ради војне обуке у логору у Виндзору, у Канади.¹¹ Такође, један од примарних задатака будуће владине мисије у северној Америци био је и рад на подстицању регрутације исељеника за југословенску војску.¹² Значај исељеничке заједнице у Северној Америци потврђен је још једном у *Упутству* Министарства војске од 24. октобра 1941, које је требало да одговори изазову дотадашњег разочаравајућег процеса регрутације.¹³ Према овом плану регрутовања прекоморске територије подељене су на више зона, а простор Северне Америке означен

⁹ У *Објави* се наводи „Краљевска југословенска влада у Лондону наредила је да се одмах пријаве сви југословенски држављани од 18 до 40 година старости а који живе у прекоморским земљама“. Од исељеника се очекивало да југословенском конзулату доставе следеће податке: име и презиме, годину и место рођења, тренутну адресу, занимање, када су служили у кадру, у ком роду и које године, за коју службу у војсци су способни, као и ратни распоред. АЈ, 420-7, „Објава“, *Глас Канаде*, 31. јул 1941, „Објава“, *Хрватски Глас*, 29. јул 1941.

¹⁰ АЈ, 420-7, Телеграм из Лондона за Генерални конзулат у Монтреалу, 12. јул 1941; Југословенски конзул у Монтреалу В. Вукмировић обавестио је средином јула пуковника Ралстона из канадског Министарства одбране о одлуци југословенске владе да започне са кампањом регрутовања међу југословенским држављанима у Канади. АЈ, 420-7, П. 169/41, В. Вукмировић за пуковника Ј. Л. Ралстона, Министарство одбране, Отава 16. јул 1941.

¹¹ АЈ, 371-9, Пов. бр. 18, Д. Симовић за К. Фотића, 22. септембар 1941; Како наводи Д. Пленча, одлуком владе од 22. септембра 1941. у Вашингтону је формиран Центар за прикупљање добровољаца. Душан Пленча, *н. д.*, 59; Веселин Ђуреџић, *н. д.*, 43–44.

¹² Владину мисију чинили су бан Иван Шубашић, Сава Косановић, Божа Марковић, Богољуб Јевтић, Франц Сној. Милош Трифуновић, *Емигрантске успомене* (Земун: ЗИПС, 1998) 74; Душан Пленча, *н. д.*, 59.

¹³ Како је закључено, „Један од најтежих проблема при организовању наших оружаних снага представља недостатак људства“, али и недостатак података о броју, одсуство систематичности и обједињене акције. АЈ, 420-7, Пов. бр. 4128, Министарство иностраних послова, Лондон за Краљевско посланство у Отави, Циркулар, 4. август 1942; Још крајем августа 1941, министар војни генерал Богољуб Илић поручио је председнику Министарског савета: „Досадашњи резултати регрутовања недовољни. Молим предузети кораке за регрутовање и прикупљање добровољаца у Северној Америци и Аустралији.“ Архив Војноисторијског института (АВИИ) фонд Емигрантска влада (ЕВ), к. 200, Бр. Рег. 20/2-3, Шифровани телеграм, Пов. бр. 1748, Каиро 29. август 1941,

је као зона „V”, са центром у Монтреалу. Управо су највећа очекивања била везана за ову зону, „јер је у истој број наших исељеника највећи”.¹⁴

Упркос препознатим интересима и предузетим радњама, до почетка процеса регрутације доћи ће тек на пролеће 1942. године. Потреба регулисања услова рада на простору северне Америке, улазак САД у рат децембра 1941, промене унутар југословенске владе, али и временски услови у Канади, били су неки од разлога одлагања слања мисије и отпочињања регрутације међу исељеницима.¹⁵ Време почетка рада мисије свакако није било најсрећније за спровођење овакве акције међу исељеницима. Сукоби унутар југословенске владе који су је пратили од првих дана емигрантског живота само су продубљени и преносили су се на исељеничку заједницу.¹⁶ Појава Меморандума СПЦ и вести о страдањима српског народа у НДХ дубоко су поделиле исељенике српског и хрватског порекла и продубили унутрашње сукобе југословенских политичара у емиграцији.¹⁷ У таквој атмосфери подељености и међусобних оптуживања војна мисија започињала је свој рад у Америци. Ипак, југословенска мисија није била лишена оптимизма у погледу успеха рада. Услови америчке владе за спровођење регрутације на територији Сједиње-

¹⁴ Прикупљање људства вршило се по зонама које су обухватале одређене територије, а преко центара за прикупљање. Из тих центара лица су се упућивала у кампове. Зона А са центром у Каиру обухватала је Средњи Исток, зона Б Западну Европу, са центром у Лондону, зона Г са центром у Кејптауну обухватала је Јужну Африку, Јужну Америку, Далеки Исток, Аустралију. АЈ, 420-7, Пов. бр. 4128, Министарство иностраних послова, Лондон за Краљевско посланство у Отави, Циркулар, 4. август 1942; Да се није радило само о празној констатацији, односно да се желела успешна реализација изнетих очекивања показала је и одлука владе да се у ову зону пошаље 12 официра који је, са дипломатским представницима и „специјалним пропагандним органима”, требало да спроведу прикупљање добровољаца и војних обвезника. *Исто*.

¹⁵ Намера слања једне ваздухопловне мисије у северну Америку у циљу увежбавања добровољаца изражена је још маја 1941. и остала је константа у плановима југословенског војног и политичког врха (Душан Пленча, *н. д.*, 53; АЈ, 371-9, Пов. бр. 18, Д. Симовић за К. Фотића, 22. септембар 1941; АЈ 371-9, Шифровани телеграм из Лондона. Лично за Радина, Радојчића 6. децембар 1941). Међутим, како Симовић наводи, било је потребно добијање одобрења влада САД и Канаде и Британије. Такође, Симовић је истакао неповољне временске услове који у Канади трају до априла. АЈ, 371-9, Пов. бр. 18, Д. Симовић за К. Фотића, 22. септембар 1941; Улазак САД у рат додатно је успорио реализацију ових планова. АЈ, 371-9, Шифровани телеграм, Пов. бр. 900, За Председника владе од Радина, 12. децембар 1941.

¹⁶ О томе видети у: Бранко Петрановић, *н. д.*, 506–520.

¹⁷ Мирјана Стефановски, *н. д.*, 147–152; Веселин Ђуретић, *н. д.*, 171–172.

них Држава су прихваћени и, штавише, са њом је 18. марта 1942. постигнут споразум о подршци војним потребама југословенске стране.¹⁸ Пуковник Савић је изразио очекивање да ће на простору САД сакупити око 1.500 обвезника.¹⁹ Међутим показало се да су ова очекивања била без основа, па се и после неколико месеци рада мисија није могла похвалити ниједним регрутом са тог простора.²⁰ Суочена са таквим исходом, влада С. Јовановића донела је одлуку о пребацивању седишта рада Војне мисије из Вашингтона у Канаду, да би „једном кренуло напред питање прикупљања у Америци људства за нашу војску”.²¹ О овој одлуци, као и о одлуци да војни изасланик у Вашингтону потпуковник Ж. Радојчић преузме дужност Д. Савића у САД, обавештена је америчка влада.²² И поред чињенице да се на тлу САД налазила најбројнија југословенска исељеничка колонија, као и да се, сходно томе, највећи број регрута могао управо очекивати у овој северноамеричкој држави, оваква одлука југословенске владе није чудила. Значај Канаде као места окупљања и обуке регрута препознат је већ у првим месецима деловања избегличке владе.²³

¹⁸ Америчка влада изразила је спремност да уз услов поштовања америчких закона, дозволи странцима да служе у војскама матичних земаља. Појединцима се, међутим није смело претити, нити су се смеле спроводити мере присиле у циљу регрутације. Није била дозвољена регрутација америчких држављана, као ни појединаца који су били у поседу „првог папира”, односно првог корака у процесу стицања америчког држављанства. Такође, америчке власти очекивале су реципроцитет. АЈ, 371-9, Acting Secretary of State за К. Фотића, 31. март 1942; АЈ, 371-9, Пов. Но 399, 14. мај 1942; Споразумом од 18. марта америчка влада обавезала се да пружи помоћ у војној опреми, школовању ваздухопловног особља, пружању помоћи приликом транспорта добровољаца у Јужну Африку. Душан Пленча, *н. д.*, 136.

¹⁹ АЈ, фонд Емигрантске владе (103) фасц. 35, Пов. бр. 626, Слободан Јовановић за Министарство иностраних послова, 12. мај 1942; Како наводи Д. Пленча, југословенска влада у емиграцији очекивала је до одлуке америчке владе о забрани регрутације 4. марта 1942, око 2.000 добровољаца на тлу Сједињених Држава. Душан Пленча, *н. д.*, 59.

²⁰ Савић је известио да „...поред сталног ургирања и изјава предусретљивости још није отпочело стављање обвезника на располагање.” АЈ, 103-35, Шифровани телеграм из Вашингтона 9. јул 1942; И после више од четири месеца од доласка мисије у САД Фотић је поручивао влади у Лондону „У току су преговори око уређења прикупљања обвезника”, АЈ, 371-9, К. Фотић за МИП, Лондон, Шифровани телеграм, Вашингтон 28. јул 1942.

²¹ АЈ, 371-9, Телеграм из Лондона за Посланство у Вашингтону, 13. август 1942.

²² АЈ, 371-9-188, Но 703, 19. август 1942.

²³ Маја 1941. године из Јерусалима је стигао налог Фотићу да, уколико је то могуће, лично посети Канаду пошто „све више изгледа да би Канада била најподеснија за формирање и обуку наших нових војних јединица, а нарочито авијације...”, као и да испита могућности за реализацију тог плана. АВИИ, ЕВ, к. 200, 1/3-2,

Споразумом од 16. децембра 1941. канадска држава се сагласила са плановима југословенске стране да спроведе регрутацију на њеној територији, као и са идејом о коришћењу пољског логора у Виндзору као месту будуће обуке регрута.²⁴ Коначно, на простору Канаде већ су деловале остале савезничке војне мисије.²⁵ Према речима канадског мајора Лила²⁶, канадска влада се водила принципом да „они сматрају да ће и националне војске савезника за будућу борбу у Европи бити од велике користи.”²⁷ Искуство из САД и констатација да је рад југословенске војне мисије „остао до сада без икаквог позитивног резултата” и коначно су одредили ново решење југословенске владе.²⁸ У складу са одлуком да се за канадску територију веже главна активност рада на формирању војних јединица у Северној Америци, решено је да се у ову северноамеричку државу упути

Пов. бр. 131, Шифровани телеграм Нинчић Фотићу, Јерусалим 3. мај 1941; И сам Фотић је истицао да ће сви који желе да ступе у југословенску војску морати да иду на обуку у Канаду уколико би та земља била за то одређена, али чак и у случају да избор падне на неку другу државу превоз добровољаца би се морао вршити преко канадске територије. Услед неутралности САД ово је било и очекивано размишљање. АВИИ, ЕВ, к. 200. 1/3-3, Пов. бр. 214, Шифровани телеграм К. Фотић за југословенску владу у Јерусалиму, Вашингтон, 29. април 1941. Веселин Ђуретић, *н. д.*, 18–19.

²⁴ Канадска страна поставила је и одређене услове који су важили и за остале савезничке мисије у тој земљи. Тако није било дозвољено регрутовање канадских држављана и британских поданика у југословенску војску, као ни лица за које канадске власти оцене да обављају послове од важности за државу. Сва лица у страним војним снагама подлежала су канадским законским прописима војним и цивилним. Канадска влада није сносила одговорност, финансијску нити било какву за процес регрутовања, обуке, организовања и отпремања регрута, као ни за плате, транспортне трошкове пре и после окончања непријатељстава, ни за трошкове лечења, хоспитализације, пензија. Регрутација у САД морала се спроводити у складу са законима те земље. АЈ, 420-7, Н. А. Робертсон, Under Secretary of State for External Affairs to Yugoslav Consul General (Монтреал), 16. 12. 1941; АЈ, 420-7, П.340, 13. децембар 1941; Југословенска влада је крајем 1941. године предузела кораке у правцу добијања бесплатне зграде у Виндзору и Овен Соунду за смештај штабова. 420-7, Пов. Но 126, 10. децембар 1941; Веселин Ђуретић, *н. д.*, 44.

²⁵ На тлу Канаде у лето 1941. године већ су деловале војне мисије Холандије, Норвешке, Белгије, Чехословачке, Пољске, Слободне Француске. АЈ, 420-7, Пов. 179/41, Предмет: Иностране војне снаге на територији Канаде, 21. јул 1941.

²⁶ Мајор Лил (Leal) обављао је дужност официра за везу са страним војним мисијама на простору Канаде. АЈ, фонд Краљевско посланство у Отави (439) фасц. 1, Пов. бр. 30, пуковник Савић за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, 31. октобар 1942.

²⁷ АЈ, 420-7, Пов. бр. 251, Саветник посланства Радоје Николић, 6. септембар 1942.

²⁸ АВИИ ЕВ, к. 174, Бр. Рег. 7/2-1, Пов. бр. 1229, 15. август 1942.

војна мисија под именом „Југословенска војна мисија за прикупљање војних обвезника и добровољаца у Канади”.²⁹ Савићу, који је остао на челу мисије, требало је у будућем раду скренути пажњу „да је прикупљање добровољаца један од најглавнијих задатака његове мисије и да за наше јединице на Блиском Истоку потребно што пре прикупити што више добровољаца.”³⁰ Поред обавезе прикупљања регрута на територији Канаде, Војна мисија је имала и дужност прихвата регрута из САД, обавезу вршења организације и спровођења обуке у војном кампу у Виндзору, као и обавезу регулисања свих питања везаних за коришћење виндзорског депоа.³¹ За потребе „прикупљања или издржавања војних обвезника и добровољаца” и укупног рада по том питању одобрен је кредит у износу од 5.000 долара за посланство у Вашингтону и 15.000 долара за посланство у Отави.³² Снабдевање опремом и оружјем вршило се из Сједињених Држава преко Закона о зајму и најму.³³ Поред војно увежбаног, желео се и лојалан и патриотски усмерен војник. Стога се предвиђала и тзв. „морална настава”, са циљем „да се у што већем степену развију патриотски осећаји прикупљеног људства, као и воља и жеља

²⁹ АВИИ, ЕВ, к. 174, Бр. Рег. 7/2-1, Пов. бр. 1229, 15. август 1942.

³⁰ АЈ, 371-9, В.К. Пов. бр. 1329, Шифровани телеграм из Лондона 23. август 1942; Поред пуковника Савића мисију су чинили и ваздухопловни капетан прве класе Драгиша Ристић, који је именован и за команданта депоа у Виндзору, резервни поручник Петар Радић, ваздухопловни поднаредник Стјепан Колега. АВИИ, ЕВ, к. 174, Бр. Рег. 7/2-1, Пов. бр. 1229, 15. август 1942.

³¹ Акценат је стављен на ваздухопловство, за које је овим радом требало доbitи што већи број људи. Прикупљено људство делило би се на ваздухопловство (летачко или помоћно особље), морнарицу и војску у којој би, према наредби, регрути били ангажовани у пешадијским и оклопним јединицама. Задаци војне мисије били су „старање о смештају, одевању, исхрани и здрављу” регрута „о дисциплини, реду и основној обуци” веза и сарадња са другим савезничким мисијама у Канади, као и веза са војним властима Канаде. *Исто*.

³² На седници Министарског савета 16. октобра 1942. године прихваћено је решење министра финансија др Шутеја о одобрењу новца за Посланства у Вашингтону и Отави за потребе почетка прикупљања добровољаца и рад Војне мисије у Америци. Записник седнице Министарског савета од 16. октобра 1942, *Записници са седница*, 179; АВИИ ЕВ, к. 174, Бр. Рег. 7/2-1, Пов. бр. 1229, 15. август 1942.

³³ Споразумом са америчком администрацијом о примени Закона о зајму и најму од 24. јула 1942. године решено је питање будућег снабдевања југословенских војних јединица. Ово питање решено је током посете краља Петра II северној Америци. Војислав Павловић, *н. д.*, 28–29; Константин Фотић, *Рат који смо изгубили* (Београд: Ж. Лазић, М. Грушић: Вајат, 1995) 136–137; Веселин Ђуретић, *н. д.*, 80, 219; Војни изасланик у Вашингтону, у сарадњи са владиним делегатом Ђорђем Радином, требало је да обезбеди достављање војног требовања Војној мисији у Канади. АВИИ ЕВ, к. 174, Бр. Рег. 7/2-1, Пов. бр. 1229, 15. август 1942.

да се бори за ослобођење Југославије”.³⁴ Над читавим процесом организовања војске у Северној Америци „општи надзор”, као и координација рада војне мисије, војног изасланика, дипломатских представника и исељеничких организација поверен је југословенским посланицима у Вашингтону и Отави.³⁵ Окупљено људство, после извршене обуке у Виндзорском кампу, требало је упутити у Јужну Африку, што је такође захтевало сарадњу са канадским, америчким, али и британским властима. С обзиром на то да је камп у Виндзору користила пољска војна мисија, начин коришћења расположивог простора, питања исхране, смештаја и снабдевања регрута у војном депоу решавала су се у споразуму са пољским властима.³⁶ Упркос чињеници да је југословенска војна мисија радила на прихвату регрута са територије целе Северне Америке, њене активности у смислу пропаганде, контакта са исељеницима, решавања питања административног и организационог карактера у контексту спровођења процеса регрутације и обуке биле су везане искључиво за простор Канаде. Сједињене Државе остаће место ангажовања југословенске стране у правцу регрутације војних обвезника и добровољаца у складу са прописима америчке државе.

Активности војне мисије у Канади

На молбу југословенског посланства у Отави, канадска влада дала је 26. августа 1942. сагласност за долазак југословенске војне мисије.³⁷ Тиме су створени услови за почетак рада југословенске војне мисије у Канади на прикупљању добровољаца.³⁸

³⁴ АВИИ ЕВ, к. 174, Бр. Рег. 7/2-1, Пов. бр. 1229, 15. август 1942.

³⁵ Исто.

³⁶ Југословенска влада разматрала је питање коришћења виндзорског кампа са пољским представницима у Лондону крајем 1941. године. Договорено је да се у једном њиховом логору у Канади образује југословенски депо за прихват и обуку регрута прикупљених у зони В. О овом договору биле су обавештене и власти Канаде. АЈ, 420-7, П. 340, 13. децембар 1941.

³⁷ АЈ, 420-7, Пов. бр. 170, Предмет: Наша војна мисија у Канади, 24. август 1942; АЈ, 420-7, Пов. бр. 184, Предмет: Наша војна мисија у Канади, 29. август 1942; АЈ, 420-7, Но. 12, Н. А. Робертсон за југословенско посланство у Отави 26. август 1942.

³⁸ Д. Савић је у Канаду дошао у првим данима септембра. АЈ, 420-7, Телеграм Д. Савић за Краљевско посланство у Отави, 7. септембар 1942; На Конференцији савезничких мисија земаља под немачком окупацијом, одржаној 3–4. јуна 1942. у Отави, канадска влада је већ дала пристанак да њени регрутни центри добровољ-

Упркос бројном исељеништву југословенског порекла на простору Северне Америке, југословенска војна мисија могла је да рачуна на много скромнији број потенцијалних регрута. На простору Сједињених Држава југословенски представници рачунали су искључиво на одазив исељеника са југословенским држављанством. Према списковима југословенских конзулата, у Сједињеним Државама се налазило 1.400 југословенских војних обвезника.³⁹ На основу споразума са америчким властима, југословенски држављани јављали су се америчким регрутним центрима, где би, на основу права опције, давали изјаву у којој војсци желе да служе.⁴⁰ Војна мисија није, међутим, имала могућност рада на тлу Сједињених Држава, односно могла је само примати регруте који би јој били упућени из ове земље.⁴¹ Према подацима канадских власти, у Канади се налазило укупно 480 исељеника са југословенским држављанством који су подлежали војној обавези.⁴² Међутим, на простору Канаде очекива-

це упућују савезничким мисијама, као и да у саставу тих регрутних центара буду представници мисија у циљу убрзања регрутног процеса. Југославију је на овој конференцији представљао војни изасланик Ж. С. Радојчић. АЈ, 420-7, Пов. бр. 73, Војни изасланик Ж. С. Радојчић за Краљевско посланство у Отави, 16. јун 1942.

³⁹ По Савићу, број држављана са којим су располагали југословенски конзули у САД био је мањи од стварног. АЈ, 439-2, Лично Пов. бр. 174, Д. Савић за Министарство Војске Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 2. фебруар 1943; АЈ, 420-8, Бр. 83, Пуковник Д. Савић за И. Цанкара, посланика у Отави, 8. фебруар 1943; Према другим подацима у Сједињеним Државама живело је 2.372 лица између 20 и 50 година старости са југословенским држављанством. АВИИ, к. 200, Бр. Рег. 74/2-1, Пов. бр. 508, Шифровани телеграм из Вашингтона, 3. новембар 1941.

⁴⁰ На основу споразума са америчком владом југословенски конзули упућивали су југословенске држављане да се јаве америчким органима за регрутацију (Local Selective Board), где су давали изјаву о опцији и где се вршио лекарски преглед. Ови извештаји били би затим прослеђени најближем југословенском конзулату који би их проследио Посланству и војном изасланику. Они су затим доносили одлуку да ли ће дотично лице бити узето у југословенску војску или ће бити препуштено војсци САД. Сва лица би се затим слала у југословенски логор за обуку у Виндзору. АЈ, 439-3, Циркулар, без датума.

⁴¹ Прикупљање добровољаца и војних обвезника према наређењу од августа 1942, вршио је војни изасланик у Вашингтону, а њему су као „појачање” придодата два резервна официра, као и војни лекар др Леон Рабинович. Задаци војног изасланика обухватили су и настојање да се добије што већи број младих исељеника југословенског порекла на простору САД, затим вршење процене способности пријављених војних обвезника и добровољаца и њихово упућивање од места становања до Вашингтона у циљу прегледа и затим до депоа у Виндзору. АВИИ ЕВ, к. 174, Бр. Рег. 7/2-1, Пов. бр. 1229, 15. август 1942; АЈ, 439-3, Циркулар, без датума.

⁴² АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 3, Пуковник Д. Савић за Министра Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 18. септембар 1942.

ња су била везана и за све исељенике југословенског порекла без обзира на њихово држављанство. Наиме, дефинисањем категорије добровољца 18. септембра 1942. отворен је простор да се поред југословенских држављана у југословенске војне јединице укључе и лица југословенског порекла са страним држављанством.⁴³ С друге стране, канадске власти дале су могућност опције која је обухватала и канадске држављане југословенског порекла. Према канадским прописима сви мушкарци између 20 и 45 година подлежали су војној обавези било у војсци земље порекла или у канадској војсци, чиме је отклоњена могућност избегавања војске.⁴⁴ Канадски држављани југословенског порекла који би се определили за југословенску војску сматрали су се добровољцима и уживали су све повластице које је овакав статус подразумевао.⁴⁵ Истовремено, југословенска страна сагласила се са прописима Канаде који су нудили страним држављанима право опције, односно избор у коју војску желе да ступе. Југословенски држављани који се не би одазвали позиву југословенске мисије били би позвани у канадску војску и том приликом имали би „последњи пут” могућност оптирања за ступање у југословенску војску.⁴⁶ Југословенски држављани могли су се директно јавити југословенској војној мисији у Виндзору, без претходног проласка кроз канадски регрутни центар. У таквим случајевима југословенска мисија била је у обавези да обавести канадску страну о тим лицима ради регистравања испуњености војне обавезе.⁴⁷ У слу-

⁴³ Према одлуци Министарског савета добровољцима сматрају „стране држављане југословенског порекла и Југословене који су стекли право на страно држављанство и добровољно се јавили у нашу војску и били примљени”, као и „Југословене који су као заробљеници дошли из непријатељске војске или пребегли”. Лица старости од 18 до 46 година старости могла су да ступе у југословенску војску као добровољци. Дужност им је била да поштују југословенске војне законе, као и да служе до тренутка опште демобилизације. АЈ, 420-7, Пов. бр. 794, К. Фотић за Краљевско посланство у Отави, Прилог 1. 18. септембар 1942; АЈ, 371-9-195, Шифровани телеграм, В.К. Пов. бр. 1496, Из Лондона 18. септембар 1942; Веселин Ђуретић, *н. д.*, 44.

⁴⁴ Ово је потврђено према прописима „National War Service Regulations 1940 (Recruits) (Consolidation 1942), Part I, Liability to be called out”, који су ступили на снагу 16. септембра 1942. АЈ, 420-7, Пов. бр. 3, Пуковник Савић за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, 18. септембар 1942.

⁴⁵ АЈ, 439-3, Royal Yugoslav Consulate General, Текст позива у југословенску војску, 20. новембар 1942.

⁴⁶ *Исто.*

⁴⁷ АЈ, 439-2-3, Enlistment in Yugoslav Forces in Canada, 10 децембар 1942; АЈ, 439-1, Пов. бр. 85, 15. децембар 1942.

чајевима када се радило о канадском држављанину југословенског порекла била је неопходна дозвола, односно сагласност канадских војних власти.⁴⁸ С друге стране, и канадске војне власти тражиле су дозволу југословенске војне мисије за регрутовање југословенских држављана у Канади. Такође, законски прописи канадске државе, као и они Сједињених Држава, искључивали су било какве мере присиле које би стране мисије могле спроводити на њиховом тлу.⁴⁹ На тај начин југословенска војна мисија морала је да рачуна на добровољност одазива обе категорије потенцијалних регрута, и оних са југословенским држављанством, и исељеника са канадским држављанством. Обавеза служења војске је постојала, али се она могла испунити и ступањем у редове канадске војске. Оно што се постигло одлуком југословенске владе о мобилизацији и регрутацији југословенских држављана у Америци, као и споразумом са канадским властима, било је укључивање и лица са југословенским држављанством у обавезу служења војске и самим тим давање доприноса ратним напорима савезника.⁵⁰

У погледу одазива и броја потенцијалних регрута који би се прикључили југословенској војсци није било много разлога за велика очекивања. Још августа 1941. југословенски конзул у Монтреалу В. Вукмировић закључио је „Досадањи одзив је доста слаб. Махом се јављају само Срби из Црне Горе, Херцеговине и Лике”.⁵¹ Искуства других војних мисија са којима је пуковник Савић био упознат по

⁴⁸ AJ, 439-2, Х. Ф. Г. Летсон (Department of National Defence, Ottawa) за пуковника Савића, 8. мај 1943.

⁴⁹ Према канадским прописима стране владе „cannot exercise any compulsion within Canada” у циљу спровођења регрутације и приморавања сународника да одговоре на војни позив. AJ, 420-7, Statement by Prime Minister King in the House of Commons May 1. 1941; Према уговору са владом САД наводи се „да смо се обавезали да нећемо вршити никакав притисак на наше држављане да се одлуче за ступање у нашу војску а не у војску С.А.Д.” AJ, 439-3, Циркулар, без датума.

⁵⁰ Канадска страна је још априла 1942. предложила да се канадски прописи о обавезној војној служби прошире и на југословенске поданике пошто је, како се веровало, постојала сагласност и југословенске стране да у времену рата није пожељно да мушкарци војно способни са југословенским држављанством избегну дужност учешћа у рату само због чињенице да живе у Канади. AJ, 420-7, Н. А. Робертсон, Under Secretary of State for Department of External Affairs за Генерални конзулат у Монтреалу, 9. април 1942; Југословенски конзул у Монтреалу В. Вукмировић сагласио се закључивши „In view of the total struggle in which our countries are associated, that male Yugoslav nationals of military age should not escape the duty of sharing in military side of the united efforts”. AJ, 420-7, П. Но 135, 18. мај 1942.

⁵¹ AJ, 420-7, Пов. 189/41, Генерални конзулат у Монтреалу за Краљевско посланство у Вашингтону, 6. август 1941.

доласку у Канаду такође нису нудила превише разлога за оптимизам. Тако је пољска војна мисија могла да рачуна на 3.346 регрута на простору Канаде, али је до септембра 1942, како наводи Савић, успела да регрутује 100–120 лица. До ступања Сједињених Држава у рат пољска мисија успела је да регрутује свега 700 лица из ове земље, док је после децембра 1941. „притицање... тако рећи престало”.⁵² Штавише, како пуковник Савић наводи, током преговора са пољском мисијом око коришћења 250 места у кампу у Виндзору, пољски војни изасланик у Отави пуковник Илински рекао му је: „имали би разлога да се нарочито провеселимо нас двојица, ако би икада дошло до резултата да у логору имамо једновременно партије од по 50 људи”. У погледу пољског искуства са регрутацијом Илински је закључио „Од овдашње предратне емиграције нико није видео нарочиту корист”, а патриотизам Пољака-емиграната упоредио је са подгрејаном супом.⁵³ Канадске власти такође су истицале своје лоше искуство у погледу регрутације на простору Сједињених Држава.⁵⁴ Извесну наду у нешто другачији исход нудила је реакција исељеника са којом се сусрео пуковник Савић након доласка у Канаду.⁵⁵ Савић је на самом почетку рада мисије, октобра 1942. године, констатовао да постоји „живо интересовање код нашег живља у Виндзору, Детроиту и оближњим местима за ступање у нашу вој-

⁵² Како наводи Д. Савић, пољски војни изасланик у Канади пуковник Илински саопштио је да су процене пољских политичара о броју Пољака у Америци говориле о чак 5 милиона лица пољског порекла. Према Илинском, стварни број оних који су се осећали Пољацима износио је око 800.000. Илински је такође навео, како преноси Савић, да је из Канаде у пољски логор месечно долазило око 10 регрута, на основу чега је Савић закључио да је укупан број регрута из Канаде у најбољем случају могао бити 250 лица. АЈ, 420-7, Пов. бр. 3, Пуковник Савић за Министарство Војске, Морнарице, Ваздухопловства, Лондон, 18. септембар 1942; Пуковник Илински истакао је да је пре ступања САД у рат максимални месечни прилив људства био до сто људи. У просеку месечно је из САД долазило 30 војних обвезника, а из Канаде 10. АЈ, 439-3, Пов. бр. 4, Југословенска војна мисија за Краљевско посланство у Вашингтону 23. септембар 1942.

⁵³ АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 3, 18. септембар 1942.

⁵⁴ Канада је очекивала 1.800 војних обвезника из Сједињених Држава, а дошло је свега 35. АЈ, 439-3, Пов. бр. 4, Пуковник Д. Савић за Краљевско посланство у Вашингтону, 23. септембар 1942.

⁵⁵ Југословенски исељеник у Канади Никола Мраовић саопштио је пуковнику Савићу да је око сто његових познаника спремно да ступи у југословенску војску чим их канадске власти буду позвале. АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 30, Д. Савић за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 31. октобар 1942.

ску”.⁵⁶ Војни депо у Виндзору располагао је са 250 места и југословенска страна надала се попуњавању овог броја. Према споразуму са пољским представницима у Канади, од укупно 250 места југословенској страни требало је да припадне 100, али уз констатацију да би се могла учинити процена „на који би се начин задовољио захтев за смештај око двеста и педесет наших људи”.⁵⁷ Пуковник Савић био је мишљења да би се остварење одазива од 50% од потенцијалних 480 војних обвезника у Канади могло сматрати „задовољавајућим за нас”.⁵⁸ Чак и у тренуцима када је са америчке стране изражена сумња у погледу успеха регрутације и попуњавања простора у виндзорском депоу, новембра 1942, Ђорђе Радин, специјални изасланик југословенске владе, изјавио је: „Наши војни представници уверавали су ме да имају апсолутног разлога да верују да ће имати најмање 150 људи у логору”.⁵⁹

Прихватањем услова рада на тлу Северне Америке војна мисија се обавезала на спровођење регрутације без употребе било каквих мера присиле. Стога југословенски прописи, који су укључивали употребу мера кажњавања за неодазивање, нису се могли примењивати у случају југословенских исељеника у Америци. Исељеници су информисани о почетку регрутације путем исељеничке штампе, али и директним контактом у случајевима када су конзулатима биле познате адресе потенцијалних регрута. Позив путем штампе упућен је 8. октобра 1942. године.⁶⁰ Још један позив је упу-

⁵⁶ АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 22, Д. Савић за Министра Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 15. октобар 1942.

⁵⁷ АЈ, 439-3, Пов. бр. 4, Д. Савић за Министарство Војске, Морнарице, Ваздухопловства, Лондон, 23. септембар 1942.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Представници америчке регрутне службе Selective Service System довели су у питање југословенску реквизицију Ленд Лису са захтевом за 150 комплекта одеће и опреме, констатујући да се у том тренутку у логору налазио само један регрут. Радин је остао при југословенском захтеву. Наиме, на састанку Радина са пуковником Савићем, потпуковником Радојчићем и мајором Мишовићем 9. новембра 1942. потврђено је да нема никаквих измена у реквизицији. У примедби у оквиру захтева за реквизицију наводи се „Our Military Mission in this country and in Canada, after a thorough study and analysis of the situation, reasonably expect an enrolment of 150 men to be trained in our said Military Camp.” АЈ, 439-2, Office Memorandum за г. амбасадора, Предмет: Реквизиција Y8-72 од Новембра 11. 1942, 21. новембар 1942.

⁶⁰ Исељеници су том приликом упознати са споразумом југословенске и канадске владе о праву опције, као и о обавези одазива на позив који ће им бити упућени од канадских власти. „Ступите у редове југословенске војске,

ћен 20. новембра и он је и директно достављен исељеницима чије су адресе биле познате.⁶¹ На исељенике се апеловало речима: „Југославија је у рату, према томе сваки њен држављанин потпада под обавезу опште мобилизације”.⁶² Међутим, то није било довољно. Како је пуковник Савић закључио, „Мере за добијање што већег броја наших војних обвезника и добровољаца са територије Канаде своде се поглавито на пропагандни утицај”.⁶³ Значај пропаганде у процесу формирања јединица југословенске војске препознат је већ у почетним плановима југословенске владе у емиграцији. У упутствима за рад југословенских дипломата наглашен је значај пропаганде која је морала да буде „добро смишљена, веома обазрива и прилагођена месним приликама”.⁶⁴ Потенцијалним регрутима требало је ставити до знања да приступом југословенској војсци добијају могућност првенства пријема у државну службу, служења у војсци „за даљу каријеру”, као и могућност добијања добровољачке земље по угледу на решења из Првог светског рата.⁶⁵ Исељенике је требало привући мерама попут добијања новчане помоћи, добијања југословенског држављанства, као и нуђењем различитих привилегија за чланове

тамо вас дужност зове и слава чека”, *Глас Канаде*, Торонто, год. IX, Но 483, 8. октобар 1942.

⁶¹ Позиви су били само први корак у процесу регрутације. Од исељеника се очекивало да испуне достављени формулар са информацијама о имену, презимену, месту рођења, тренутном пребивалишту, месту и врсти запослења, ратном распореду, држављанству. Тек накнадно, они који су дали изјаву у прилог приступања југословенској војсци требало је да буду позвани да ступе у југословенски депо и започну обуку. „Позив у војску”, *Глас Канаде*, Год. X Но 504, 11. фебруар 1943.

⁶² AJ, 439-3, Royal Yugoslav Consulate General, Текст позива у југословенску војску, 20. новембар 1942.

⁶³ AJ, 439-1, Пов. бр. 3, пуковник Савић за Министра Војске, Ваздухопловства и Морнарице, 18. септембар 1942; У Сједињеним Државама као први задатак истакнута је потреба проналажења обвезника и њиховог упознавања са споразумом југословенске и америчке стране и затим „апел” за ступање у југословенску војску. За проналажење југословенских држављана требало је „користити све могуће начине”, тражити помоћ исељеничких организација, црквених општина, исељеничке штампе. Такође, „Војни изасланик умолиће г. Бана Шубашића и г. Министра Сноја за њихов утицај код хрватских и словеначких организација да би се добио што већи одзив Хрвата и Словенаца”. AJ, 439-3, Циркулар, без датума.

⁶⁴ AJ, 420-7, Упутства за рад дипломатско-конзуларних представника на прикупљању војних обвезника и добровољаца.

⁶⁵ AJ, 420-7, Упутства за рад дипломатско-консуларних представника на прикупљању војних обвезника и добровољаца, без датума; AJ, 420-7, Пов. бр. 584, К. Фотић за Генерални конзулат у Монреалу, 2. септембар 1941; AJ, 371-9, Шифровани телеграм Пов. бр. 6043, Лондон 29. август 1941.

породице у послератној Југославији.⁶⁶ Апеловало се и на патриотизам исељеника. „Потребно је да схватите да је патриотски и пожељно да ступите код војних снага Ваше Отаџбине”, поручивало се *Објавом* југословенске владе.⁶⁷ Југословенски посланик у Отави Изидор Цанкар позивао је исељенике речима: „Ступајте у редове југословенске војске, тамо вас дужност зове и слава чека”.⁶⁸ Од исељеника се очекивало „да се угледају на светле примере које им указују браћа у домовини, борећи се јуначки за своју слободу и своју демократију под високим водством Његовог Величанства краља Петра и шефом Генералштаба, југословенским Министром војске генералом Дражом Михајловићем”.⁶⁹ Није се заборавило ни позивање на искуство Првог светског рата, које је, измењено донекле романтизованим представом о обиму и значају учешћа исељеника у ратним напорима Србије, своје место нашло и у новим историјским околностима. Пуковник Савић поручио је исељеницима: „На вама је дужност да пођете путевима којима су пре 25 година пошли ваши очеви и старија браћа. Они су пошли са овог истог континента на бојиште на коме је искована слобода, коју је данас угрозио наш вековни непријатељ”.⁷⁰ Такође, Савић је успоставио контакт са уредником листа *Глас Канаде* Божом Марковићем, иначе дугогодишњим сарадником југословенских дипломата у Канади, и указао му на потребу

⁶⁶ Потенцијалним регрутима нудио се бесплатан превоз и дневница од 1,5 долара до и од места лекарског прегледа. У случају смрти добровољца на војној дужности породици подофицира давала се помоћ од 400 долара, а породици каплара редова 300. Породица добровољца имала је право на породични додатак до краја рата, а после рата на инвалиднину. Добровољац би стекао право и на повратак у Југославију са породицом и аутоматско право на југословенско држављанство, првенство у државној служби, признање свих бенефиција после рата које би биле признате борцима за ослобођење. Деца добровољаца, живог или умрлог на војној дужности, имала би право школовања закључно са Универзитетом у Југославији о трошку државе. АЈ, 103-35, Пов. бр. 2293, С. Јовановић за Министарство иностраних послова, 17. децембар 1942.

⁶⁷ АЈ, 439-2-3, Објава бр. 2.

⁶⁸ „Ступајте у редове југословенске војске, тамо вас дужност зове и слава чека” *Глас Канаде*, Год IX, Но 483, 8. октобар 1942.

⁶⁹ „Ступите у редове југословенске војске, тамо вас дужност зове и слава чека” *Глас Канаде*, Торонто, год. IX, Но 483, 8. октобар 1942; Позиву југословенских дипломата придружило се и Југословенско-канадско удружење. „Увјерени смо да ће се наше чланство, вјерно својем обећању, одазвати њиховом позиву, приступити у редове непобједивих бораца...” „Југословенска војна мисија у Виндзору”, *Глас Канаде*, Торонто, Год. IX Но 484, 15. октобар 1942.

⁷⁰ „Говор пуковника Савића одржан на дан 28. фебруара у Торонту”, *Глас Канаде*, Год. X, Но 507, 4. март 1943.

писања исељеничке штампе на начин који би деловао подстицајно на одазив исељеника.⁷¹ Пропагандне активности војне мисије ипак су се суочавале и с извесним ограничењима. Оне су примарно биле ограничене на простор Канаде. Такође, није било могуће занемарити укупно стање подељености унутар југословенског исељеништва у Америци, које је попримало обресе отвореног непријатељства. Стога је, на иницијативу пуковника Савића о потреби обиласка исељеничких колонија и чешћих контаката са исељеничким организацијама, југословенска влада, прихвативши аргументацију посланства у Отави, одговорила негативно.⁷² Наиме, како је закључио посланик Цанкар, пошто су исељеничке организације „племенски и политички међусобно подељене и завађене, то би се учествовањем службених лица у њима јаз између њих још продубио, па би и војска сама била увучена у једну нову штетну полемику”. Насупрот томе, према посланству, требало је упутити позив војним обвезницима да оптирају за југословенску војску, позвати исељеничке организације „свих политичких смерова” да раде у том правцу и затим организовати пропаганду преко штампе. Лична агитација била је пожељна, али за то је био потребан новац, као и „подесна неслужбена лица”.⁷³ У одговору на ово упозорење Савић је поручио да „што се саме пропаганде тиче све зависи од начина како ће се она спровести” и закључио: „Ја бих ту иступио као војник кога се не тичу племенске и политичке подвојености”.⁷⁴ Ипак, у складу са препоруком посланства, југословенско Министарство војске наложило је Савићу: „Са удружењима нашим сарадњу по питањима прикупљања људства, због политичких деликатних прилика међу исељеницима нашим у Америци, свести на најмању меру”.⁷⁵ Упркос овако јасном налогу, Са-

⁷¹ АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 35, Д. Савић за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 15. новембар 1942.

⁷² Д. Савић је у писму Министарству војске указао на потребу чешћих контаката са исељеничким удружењима, остваривања контакта са исељеницима, вршења пропаганде на линији Бафало – Питсбург – Чикаго. Све би то по Савићу утицало повољно на опредељивање исељеника да приступе југословенској војсци, а не војсци САД. Истом приликом Савић је тражио средства неопходна за предузимање путовања. АЈ, 439-1-3, Д. Савић за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон 1. октобар 1942.

⁷³ АЈ, 420-7, Пов. бр. 249, Краљевско посланство за Министарство иностраних послова, Лондон, 7. октобар 1942.

⁷⁴ АЈ, 420-7, Писмо Д. Савића Министру, 9. октобар 1942.

⁷⁵ И даље „Крајње опрезно радите и увек у потпуном и претходном споразуму са Послаником.” Одбијен је и Савићев предлог о деловању на територији САД,

вић не само да се није устезао од учешћа на исељеничким скуповима већ је, по свему судећи, успоставио присну сарадњу са Српском народном одбраном из Чикага, што ће бити предмет критике југословенске, али и америчке стране, имајући у виду екстремне ставове ове организације, која је коначно и негирала могућност опстојности југословенске државе.⁷⁶

Апели на патриотизам, на херојство исказано у Првом светском рату, позивање на братску солидарност, пратили су смер дотадашње југословенске исељеничке политике и потврђивали перцепцију исељеника као дела народног јединства. Веровало се у снагу националних осећања, која ће у коначном исходу определити исељенике југословенског порекла у одлуци о ступању у југословенске војне снаге. Међутим одговори исељеника, као и питања и недоумице изражене у исељеничким писмима, отварају простор за формирање нешто другачије слике у посматрању односа исељеника према старој домовини. На позив југословенског конзула у Монтреалу да се јави војној мисији, Божо Кнежевић, пореклом из села Грачац код Книна, изјавио је: „...ја не мислим да ћу ја у југословенску војску поћи, када бих био способан ја бих пошао у канадску војску”.⁷⁷ И Мартин Судицки, пореклом из Бачке, поручио је да, као канадски држављанин, не намерава да служи у југословенској војсци,

односно „Проширење надлежности Ваше на део територије САД не одобрава.” АЈ, 420-7, Пов. бр. 270, Краљевско посланство у Отави за пуковника Савића, 26. октобар 1942.

⁷⁶ Већ 5. августа 1942, у писму Слободану Јовановићу, С. Косановић наводи „Шеф војне мисије пуковник Савић иступа на српским скуповима и говори о српској а не југословенској војсци.” Сава Н. Косановић, *Шта се могло видети из емиграције (неколико докумената)*, (Београд: с.н. 1945) 31; Саветнику југословенске амбасаде сугерисано је из Стејт департмента да југословенски званичници не учествују на јавним скуповима политичког карактера и том приликом поменут је Савић који је требало да говори на скупу СНО 27. јуна 1943. Наглашено је да је „незгодно” да активни војник узме учешће на сличним манифестацијама, као и да би му могла бити ускраћена виза за улазак у САД. АЈ, 371-9-280, Меморандум, 25. јун 1943; Д. Савић је ипак узео учешћа у Видовданском конгресу СНО јуна 1943. и, штавише, био један од говорника на конгресу на којем је донета резолуција којом се негира обнова Југославије и захтева образовање српске државе. *Споменица поводом 20-годишњице обновљеног рада Српске Народне Одбране у Америци 1941–1961*. (Чикаго: Српска Народна Одбрана, 1961) 49; Негативан став о Савићевим активностима у Америци изразио је и Милан Грол, који је указујући на неодлучност Слободана Јовановића навео жељу председника владе да именује Савића за војног изасланика у Отави „не би ли га се отарасио и држао што даље од себе – не марећи што ће он тамо правити скандале, са акредитивом краљевске владе у џепу.” Milan Grol, *Londonski dnevnik 1941–1945* (Beograd: Filip Višnjić, 1990) 338.

⁷⁷ АЈ, 420-8, Пов. бр. 136, Изјава Боже Кнежевића, 6. јануар 1943.

а у овом ставу није био усамљен.⁷⁸ Правдајући се због своје одлуке, Никола Мрмак, пореклом из села Горица (Нова Градишка), одговорио је југословенском конзулу да је он канадски држављанин, да живи у Канади са породицом, „па мислим да би било боље да идем у канадску војску ако будем позван”.⁷⁹ Мијо Жалац изјавио је да би радије ступио у канадску војску пошто је ожењен, има кућу у Монтреалу и стално је настањен у Канади.⁸⁰ Поседовање канадског држављанства, али и чињеница да су се лична перспектива и будућност везивали за простор усељења, били су довољни аргументи да се предност да канадској, а не југословенској војсци. Мајк Михелец одговорио је Војној мисији да сматра „да ми је дужност да ступам у канадску војску и да браним мој канадски, а уједно и мој изгубљени али незаборављени, дом скупа са фамилијом, у Југославији”.⁸¹ Интимно осећање припадности, без експлицитног става појединца, тешко је препознати. Учињени избори, посебно у временима великих ломова, делом расветљавају осећај лојалности, па и осећање припадности и перципирање сопствене будућности. У сваком случају, из оваквог опредељења појединих исељеника свакако је била евидентна забринутост за егзистенцију, личну и чланова породице. Ова брига за будућност и имовинску сигурност остаје константа чак и у случајевима када се показивала склоност ка идеји укључи-

⁷⁸ АЈ, 420-7, А. Бр. 651, Генерални конзул у Монтреалу П. Цабрић за Војну мисију, Изјава Мартина Судицког, 27. март 1943; Никола Кајганић пореклом из Вргинмоста поручио је: „Као држављанин ове земље, ожењен имам двоје дјеце и покоравам се законима ове земље.” АЈ, 420-7, Изјава Николе Кајганића Генералном конзулату у Монтреалу, 28. децембар 1942; АЈ, 420-8, А. Бр. 2007, Изјава Николе Кајганића Генералном конзулату у Монтреалу; Миле Шпановић пореклом из села Цремушница (Вргинмост), изјавио је да се он као канадски држављанин, покорава законима Канаде. АЈ, 420-8, А. Бр. 1997, Изјава Милета Шпановића, 21. децембар 1942; Милан Пиља као радник у канадској ратној индустрији навео је да мора да се повинује канадској војној власти. АЈ, 420-8, А. Бр. 1948, 17. децембар 1942.

⁷⁹ АЈ, 420-8, Писмо Николе Мрмака за Генерални конзулат у Монтреалу, 1. децембар 1942; АЈ, 420-7, А. Бр. 1852, 9. децембар 1942; АЈ, 420-8, Писмо Николе Мрмака Генералном конзулату у Монтреалу, 4. август 1941.

⁸⁰ АЈ, 420-8, А. Бр. 1801, Пријава за војску Мијо Жалац, село Хутин, општина Крашић (Бановина Хрватска); Сличне разлоге понудио је и Душан Правица пореклом из Бијелача код Требиња, који је изјавио да нема ништа против војне обавезе пошто има преко четрдесет година, жену и двоје мале деце „не изгледа ми да би ја могао учествовати у нашој Југословенској војсци”, али и да као канадски држављанин подлеже канадским законима. АЈ, 420-8, Писмо Душана Правике Генералном конзулату у Монтреалу, 14. децембар 1942.

⁸¹ АЈ, 420-8, Писмо Мајка (Mike) Михалеца Војној мисији у Виндзору, фебруар 1943.

вања у редове југословенске војске. Гаврило Тадић је изразио спремност да се као југословенски држављанин одазове позиву за војску, али је истовремено питао „да ли ће наше фамилије имати издржавање (support) од канадских или југословенских власти за колико ми њих будемо оставили без игде ишта”.⁸² Питања у вези са материјалним условима у југословенској војсци долазила су од појединаца и организација.⁸³ Пред југословенске исељенике поставао се избор служења у канадској или југословенској војсци, па су тако материјални услови добили важно место у коначном опредељењу појединаца. Забринутост је владала и у погледу будућег статуса канадских држављана који би ступили у југословенску војску. Лазар Михаљевић, председник Српског одбора за југословенску помоћ за Ванкувер и околину, поручио је: „има нас доста што се би радо пријавио у нашу војску кад бисмо знали како ствари стоје”.⁸⁴

Пуковник Савић препознао је важност питања материјалне сигурности у погледу успешности рада мисије у Канади. Ради већег одазива он је у више наврата предлагао изједначавање припадности у југословенској војсци са оним у канадској.⁸⁵ Према речима

⁸² АЈ, 420-8, Писмо Гавра Тадића Генералном конзулату у Монтреалу, 15. децембар 1942; АЈ, 420-7, А. Бр. 1961, 23. децембар 1942.

⁸³ Едо Јардас испред Лиге канадских Хрвата пренео је питање чланства да ли ће југословенска војска бити део канадске или ће бити потпуно независна у војном смислу. У случају да је независна, постављала су се питања у вези висине плате, валуте у којој ће она бити исплаћивана, о помоћи породицама у случају повреде или смрти војника. АЈ, 420-8, League of Canadian Croats, Торонто за Генерални конзулат у Монтреалу, 1. децембар 1942; Питања која су се односила на материјалну страну служења у југословенској војсци стизала су и од појединаца. Лац Славицх се интересовао за плату у југословенској војсци (АЈ, 420-8, Писмо Лац Славицха из Калгарија за пуковника Савића, 3. јануар 1942), Блажо Пејовић интересовао се за висину накнаде породицама регрута (АЈ, 420-8, Писмо Блаже Пејовића за пуковника Савића, 9. децембар 1942), Милоша Качара интересовало је ко ће се бринути за његову болесну жену. АЈ, 420-8, Милош Качар за Генерални конзулат у Монтреалу, 13. децембар 1942.

⁸⁴ АЈ, 420-7, Писмо Лазара Михаљевића Генералном конзулату у Монтреалу, 29. октобар 1942.

⁸⁵ АЈ, 439-2-3, Пов. бр. 12, 10. октобар 1942; АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 22, Д. Савић за Министра Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 15. октобар 1942; У југословенској војсци месечне припадности износиле су за редова 20 долара, каплара 28 долара, поднаредника 44 долара, наредника 52 долара и за наредника водника 76 долара. АЈ, 420-8, Пов. бр. 398, 29. децембар 1942; Према наређењу краљевске владе добровољац је добијао 1,50 долара дневнице за време пута. За свако дете добијало се по 10 долара месечно, а за жену 20 долара. То је важило и за војне обвезнике. Награде капларима и редовима износиле су по 100 долара, подофицима 200, а официрима 300 долара. Предвиђено је и осигурање уколико доброво-

Савића, на самом почетку рада у Канади, од око тридесет исељеника које је срео четворица су га питала „да ли ми дајемо исте плате као и Канађани?“⁸⁶ Министарство војске је такође предложило Министарском савету да регрути за време боравка у Канади имају исте припадности као и у канадској војсци.⁸⁷ Међутим југословенска влада одбила је ове предлоге, уз образложење да „не само да нисмо у могућности повећавати већ преузете обавезе наших добровољаца, већ би ово повећавање само за добровољце из Канаде изазвало код осталих добровољаца негодовање ради неједнакости...“⁸⁸ Предлог да се добровољцима исплаћују повећане припадности током њиховог боравка у Канади такође је одбијен, пошто краљевска влада „мора одржавати већ једном преузете обавезе спрам наших добровољаца“.⁸⁹ Питање припадности није изгубило актуелност ни након ове одлуке југословенске владе и било је извор константних фрустрација за пуковника Савића, који је управо у овој разлици у висини плата и надокнада препознао главни разлог слабог одазива исељеника у југословенску војску.⁹⁰

љац погине или остане инвалид. АЈ, 420-7, Пов. бр. 794, К. Фотић за Краљевско посланство у Отави, Прилог 1, 18. септембар 1942. У канадској војсци дневнице су износиле за редова 1,30 долара, поткаплар је добијао 1,50 долара, каплар 1,70, поднаредник 2,20, наредник 2,50, водник друге класе 3 долара, а водник прве класе 3,90 долара. Поред дневница, ожењени добијају и додатак од 35 долара, а водник 1 класе 40 долара месечно. Додаци на једно дете износили су 12 долара за два детета 24, за три 33, а за четворо деце 39 долара месечно. АЈ, 420-7, Војна мисија за Министарство Војске Морнарице и Ваздухопловства, 19. септембар 1942.

⁸⁶ Савић истиче: „Мада су ме само четворица питала за припадности имао сам јасан утисак да ме питају како у име своје, тако и у име својих земљака.“ АЈ, 439-1, Пов. бр. 22, Пуковник Савић за Министра Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 15. октобар 1942.

⁸⁷ АЈ, 420-7, Пов. бр. 270, Краљевско посланство у Отави за Пуковника Савића, 26. октобар 1942.

⁸⁸ Записник седнице Министарског савета од 9. децембра 1942, *Записници*, 243; Ипак наведено је да је решење привремено пошто се од 1943. године прелази на енглеску скалу припадности, па се очекују и нешто већи износи. АЈ, 420-8, Пов. бр. 398, 29. децембар 1942.

⁸⁹ Записник седнице Министарског савета од 9. децембра 1942, *Записници*, 243.

⁹⁰ Поред „затрованих племенских односа и разних политичких екстремности“, главни разлог слабог одазива по Савићу ипак је била велика разлика у припадностима између југословенске и канадске војске. АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 483, Д. Савић за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, 11. мај 1943; АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 271, Д. Савић за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, 5. март 1943. Сличне разлоге наводиле су и југословенске дипломате у САД. Разлоге неодазивању конзул у Чикагу је видео у знатно бољим условима које је нудила америчка војска, у чињеници да се служењем америчке војске лакше по-

Пуковник Савић је у једном од својих извештаја закључио: „довољно је пустити да говоре цифре...”⁹¹ То је заиста и био највидљивији показатељ успеха рада југословенске војне мисије, али и слика реалности и оправданости југословенских очекивања од исељеничке популације у северној Америци. Први резултати били су видљиви већ у првим месецима рада Мисије и свакако нису могли задовољити. До краја новембра није било одазива ниједног регрута из Канаде.⁹² С обзиром на то да се тек приступило позивању потенцијалних регрута на простору ове државе, овај резултат није изненадио. Међутим, извесно незадовољство изазвала је чињеница да се Војној мисији није јавио ниједан регрут из САД, упркос чињеници да је на основу споразума са америчким властима, од јуна 1942, текао процес информисања југословенских исељеника на простору САД о могућности ступања у југословенску војску.⁹³ Такође, према информацији америчке стране, у војсци Сједињених Држава налазило се између 200 и 250 исељеника југословенског порекла које су америчке војне власти обавестили о могућности преласка у југословенску војску.⁹⁴ Војна мисија није имала могућност деловања и утицаја на исходе регрутације у САД, то је био домен рада Војног изасланства и југословенских дипломата у Америци. Међутим, управо су сумње у погледу успеха мисије регрутовања на простору САД биле присутне

стајало америчким грађанином, али и због тешкоћа у раду самог конзулата. Како закључује, „остају потпуно без дејства сва наша настојања да ма кога ДРАГОВОЉНО приволимо да ступи у југословенску војску”. АЈ, 371-59-585, Реф. Но 1206, Генерални конзул у Чикагу В. Вукмировић за Кр. амбасаду 7. новембар 1942.

⁹¹ АЈ, 439-2, Лично Пов. Бр. 174, Пуковник Савић за Изидора Цанкара, опуномоћеног министра у Отави, 2. фебруар 1943.

⁹² АЈ, 439-1-3, Извештај пуковника Д. Савића за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 1. октобар 1942; АЈ, 439-1-3, Бр. 22, Извештај пуковника Д. Савића за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 15. октобар 1942; АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 35, Извештај пуковника Д. Савића за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 15. новембар 1942; АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 49, Извештај пуковника Д. Савића за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 30. новембар 1942.

⁹³ Како Савић наводи, током преговора са америчким властима од априла до јуна 1942. откљоњене су све препреке које би спречиле ступање југословенских држављана у редове југословенске војске. АЈ, 439-2, Лично. Пов. бр. 174, Д. Савић за посланика И. Цанкара, 2. фебруар 1943.

⁹⁴ АЈ, 420-7, Пов. бр. 49, Пуковник Д. Савић за Министра Војске Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 30. новембар 1942; Стејт департмент је изразио спремност да у циљу трансфера у југословенску војску отпусти југословенске држављане који су у америчкој војсци, а који нису имали прилику да дају изјаву о служењу у војсци своје матичне државе. АЈ, 371-9, Secretary of State за Фотића, 30. септембар 1942.

код самих југословенских дипломата. Још септембра 1941. К. Фотић је истакао да информације које је добио „не дају велике наде да бисмо могли рачунати са неким знатним бројем добровољаца”.⁹⁵ И годину дана касније југословенски конзул у Њујорку Д. Станојевић закључио је да је рад на мобилизацији „тешко изводљив”, али и да „у интересу угледа наше државе и непотребног трошења државног новца не би требало приступити врбовању добровољаца, јер ћемо у противном претрпети потпуни неуспех”.⁹⁶ Ове оцене нашле су потврду и у пракси. Према речима југословенског конзула у Чикагу, од 500 позваних исељеника одговор је стигао са свега дванаест адреса. Неки од позваних су умрли, неки су постали амерички држављани, док су, како наводи конзул, неки изјавили да ће „радије служити у америчкој војсци”.⁹⁷ Ни појединци који су изразили жељу да служе у југословенској војсци у коначном исходу то ипак нису учинили. Југословенски исељеник Никола Н. Бабуковић, после извесних компликација око добијања дозволе за прелазак у Канаду, а према речима америчких званичника, предомислио се и вратио у америчку војску.⁹⁸ Други регрут из САД, Ратољуб Стефановић, ступио је у регрутни центар у Виндзору децембра 1942, али се вратио у Вашингтон маја 1943. и његовог имена није било у коначном попису регрута у кампу.⁹⁹ Разлози овако поразном искуству на тлу САД препозна-

⁹⁵ Разлоге Фотић види у американизацији младића, материјалним повластитама које је пружала америчка војска. Добијање земље у Југославији за њих није било привлачно пошто „рођени овде, немају жељу својих отаца да се стално врате у Европу.” АЈ, 371-55-187, К. Фотић за г. Председника, 12. септембар 1941.

⁹⁶ Станојевић је истакао американизованост младих, предности служења у америчкој војсци али и лоше искуство регрутације у међуратном периоду. АЈ, 449-8, Пов. бр. 48, Предмет: Прикупљање војних обвезника и добровољаца у У. С. А. за службу у нашој војсци, 3. октобар 1942.

⁹⁷ Ипак Вукмировић каже да „неће пропустити ниједну прилику да утиче на наше грађане, да испуне своју патриотску дужност.” АЈ, 371-59-585, Реф. Но 1206, Генерални конзул у Чикагу В. Вукмировић за Кр. амбасаду 7. новембар 1942.

⁹⁸ АЈ, 439-1, Пов. бр. 49, Д. Савић за Министарство војске, ваздухопловства и морнарице, 30. новембар 1942; АЈ, 439-2, Headquarters Inter-allied Personal Board, Никола Бабуковић, 19. октобар 1942; АЈ, 439-2, Бр. 77, Укључивање редова Бабуковића, 25. новембар 1942; АЈ, 439-2, Пов. бр. 64, Савић за Војног изасланика у Вашингтону, 8. децембар 1942.

⁹⁹ АЈ, 439-2, Писмо Ратољуба И. Стефановића за Ваздухопловну делегацију КЈ у САД и Канади, 16. септембар 1942; АЈ, 439-2, Објава о упућивању Р. Стефановића у Виндзор, 7. децембар 1942; АЈ, 439-2, Бр. 60, Војни изасланик Ж. Радојчић за Савића 29. мај 1943; Савић наводи да се Стефановић налази у „самовољном удаљењу” и да се још сматра делом југословенске војске. АЈ, 439-2, Пов. бр. 526, Савић за Ж. Радојчића, 16. јун 1943. Маја 1943. појавио се проблем исплате породичног додатка за Стефановићеву жену као могући разлог незадовољства, али је он у изно-

ти су у американизованости друге генерације, али и у материјалним средствима и могућностима које је отварало служење у америчкој војсци, попут стицања америчког држављанства. Ипак разлози минималног одазива препознати су и у ставу и понашању америчких власти, које су својим поступцима директно утицале на неуспех регрутовања у САД. Неспровођење споразума од стране локалних регрутних комисија, игнорисање жеља појединих регрута да ступе у југословенску војску, изналажење разлога да се не поступи по југословенско-америчком споразуму о регрутацији неке су од примедби југословенске стране.¹⁰⁰ Како је војни изасланик Ж. Радојчић закључио, „Постоје тежње да се са америчке стране извршење уговора одуговлачи...”¹⁰¹ У сваком случају, Војна мисија у Канади могла је само да констатује слаб или, боље речено, непостојећи одазив из државе у коју су полагане велике наде.

Нешто боља слика била је у Канади након што је југословенски конзулат у Монтреалу упутио позиве исељеницима новембра 1942. године. У извештају од 15. децембра 1942. наводи се да је југословенска мисија у Виндзору примила 26 пријава, две из САД и 24 из Канаде.¹⁰² До средине јануара 1943. године укупан број пријављених попео се на 46 лица. Највећи број пријављених, њих 44, било је из Канаде, једна особа јавила се из САД, а друга из Аргентине.¹⁰³ Од тог броја, дванаест лица јавило се са питањима у погледу услова службе у југословенској војсци, док су се тридесет четворица (19

су од 80 долара исплаћен јула исте године. АЈ, 439-2, Бр. 60, 29. мај 1943; АЈ, 439-2, Б1 Бр. 144, 12. јул 1943.

¹⁰⁰ Када је Р. Стефановић изразио жељу да пређе у југословенску војску одговор локалних регрутних власти у САД (Local Board) је био „да они не знају ништа ни о каквом уговору у том смислу, те да морам да ступим у америчку војску.” АЈ, 439-2, Писмо Ратољуба И. Стефановића за Ваздухопловну делегацију КЈ у САД и Канаду, 16. септембар 1942.

¹⁰¹ Како изасланик наводи, „Постоје случајеви да су се наши држављани пријавили америчким регрутним органима и изјавили да желе служити у југословенској војсци ово и писмено изјавили, па су их ипак америчке власти послале у америчке логоре за обуку.” Изговор америчке стране био је да југословенски органи нису обезбедили превоз, смештај, исхрану за будуће регруте. АЈ, 371-9, А. Бр. 1112, Извештај војног изасланика потпуковника Ж. Радојчића за Амбасаду у Вашингтону, 23. новембар 1942.

¹⁰² Једанаесторо пријављених било је старо између 35 и 45 година, док је десеторо пријављених имало између 20 и 35 година. АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 85, Извештај пуковника Д. Савића за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 15. децембар 1942.

¹⁰³ АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 148, Југословенска војна мисија за Министра Војске, Ваздухопловства и Морнарице, 16. јануар 1943.

добровољаца и 15 војних обвезника) изјаснили да чекају позив за ступање на војну дужност.¹⁰⁴ Овакав исход након више месеци ангажовања мисије није одговорио очекивањима југословенских власти изражених у ранијем периоду. Ни овај број пријављених исељеника није значао и број регрута на које је мисија могла са сигурношћу да рачуна. Наиме, појединци су се одазвали позиву југословенске стране да се јаве, али то није морало да значи да прихватају и да се активно укључе у редове југословенске војске. Тако је Никола Прља, децембра 1942, поручио: „ја сам готов у свако врјеме ову моју малу кап крви дати за нашу домовину”.¹⁰⁵ Свега неколико месеци касније, када је стигао позив да приступи обуци у Виндзору, поручио је да из финансијских разлога и висине југословенских припадности које је нису довољне за преживљавање његове породице, „не може приступити југословенској војсци”.¹⁰⁶ Ваја Лукић из Чипава (Chippawa), Онтарио, иначе пореклом из Оточца, на позив југословенске мисије одговорио је: „ја сам ту”.¹⁰⁷ Међутим, када је дошао тренутак за ступање у камп, рекао је да се његов одазив на позив не може тумачити као да се сагласио да ступи у редове југословенске војске. Он је поручио: „...ја вјерујем да мога годишта људи има доста у Канади па када они буду сви позвати и то наша држава буде тражила и ја ћу сам бити. Другог мишљења ја још није нијесам видио кроз јавност да се Југославени позивају у војску...”¹⁰⁸ Разочарање није крио ни сам Савић. Према његовим речима, исељеништво, „сем у око десетине случајева усмено изјављене добре воље за ступање у нашу оружану снагу, није показало никакво нарочито интересовање за ово”.¹⁰⁹ Фебруара 1942. године упућен је још један позив преко штампе, у којем је конзулат у Монтреалу поручио, без обзира да ли су примили позив или не, „да се требају пријавити безодвласно Војној мисији...”¹¹⁰ Крајем фебруара 1943. године југословенска војна мисија

¹⁰⁴ Од тог броја четворица нису примљена. АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 148, 16. јануар 1943.

¹⁰⁵ АЈ, 420-7, Пов. бр. 74, Писмо Николе Прље 8. децембар 1942.

¹⁰⁶ АЈ, 420-7, Писмо Николе Прље, 29. март 1943.

¹⁰⁷ АЈ, 420-7, А: Бр. 1936, Изјава Ваја Лукића, 15. децембар 1942.

¹⁰⁸ АЈ, 420-7, Писмо Ваја Лукића за Југословенску војну мисију, 22. март 1943.

¹⁰⁹ АЈ, 439-1, Пов. бр. 36, Савић за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 15. новембар 1942.

¹¹⁰ Према речима југословенског конзула у Монтреалу, поједини исељеници који су директно примили позив од 20. новембра 1942, нису се јавили, „наводећи да им је позив стигао доцкан” или да им је дат рок за пријаву само до 15. децембра 1942. „Позив у војску” *Глас Канаде* Год. X Но 504, 11. фебруар 1943.

примила је укупно 150 комплекта гарнитуре одеће и опреме преко Ленд Лиса, чиме су створене могућности да се регрути и коначно приме у камп у Виндзору.¹¹¹ Број примљених гарнитура такође је показао да, упркос разочаравајућим резултатима, југословенска страна и даље није одустајала од процена о броју регрута на које је могла рачунати у Америци. Разочарање постигнутим ипак се није могло прикрити. Пуковник Савић поручио је И. Цанкару, фебруара 1943, да дотадашњи одазив исељеника није давао основ за радијска саопштења народу у окупираној Југославији у погледу пристизања помоћи.¹¹² Више од речи говорио је податак да се из Сједињених Држава одазвао само један обвезник који је ступио у виндзорски депо, док се други пријављени предомислио и вратио у Сједињене Државе.¹¹³ У погледу Канаде, Савић је закључио да „до сада пријављени број обвезника и добровољаца нема у ствари никакве везе са раније јављеним укупним бројем од 480 наших евидентираних обвезника...”¹¹⁴

Искуство овакве динамике у процесу регрутације наставило се и у наредном периоду. До 1. априла 1943. југословенски конзулат у Монтреалу послао је укупно 325 позива. Одговорило је свега 60 исељеника, а од тог броја њих 36 изјавило је да жели да ступи у југословенску војску, шест је дало негативан одговор, а 18 је одговорило неодређено. По сазнању адреса, позвана су још десеторица исељеника. Двојица су изјавила да би ступила у војску, а шесторица се нису ни одазвали.¹¹⁵ Да ни тако дата изјава спремности да се ступи у југословенску војску не значи и конкретан долазак у камп показао је податак да је од 36 лица позиву да ступе у виндзорски камп одго-

¹¹¹ Опрема која је требало да стигне из САД на основу Ленд Лиса крајем 1942. године у логор је стигла тек 27. фебруара 1943. године. АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 271, 5. март 1943.

¹¹² АЈ, 439-2, Лично Пов. бр. 174, Д. Савић за И. Цанкару, 2. фебруар 1943.

¹¹³ АЈ, 439-2, Лично Пов. бр. 174, Пуковник Савић И. Цанкару опуномоћеном министру у Отави, 2. фебруар 1943.

¹¹⁴ АЈ, 439-1, Пов. бр. 148, Д. Савић за Министарство Војске Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 16. јануар 1943. Ипак, по Савићу, у Канади је ситуација била „несрављено боља” у односу на САД, али „још увек недовољно да пружи ма какве основе оптимистичким очекивањима.” АЈ, 439-2, Лично. Пов. бр. 174, Д. Савић за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 2. фебруар 1942.

¹¹⁵ Од 36 позитивних одговора осам је одбачено због неиспуњавања услова за ступање у војску. АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 384, 1. април 1943.

ворило 19, а ступило свега шест лица. На непосредан позив Мисије, од позваних седам, дошао је само један регрут.¹¹⁶

Известан оптимизам у погледу постизања бољих резултата ипак се није губио. Наиме, већи одазив очекивао се након почетка рада канадске стране.¹¹⁷ Канадске војне власти планирале су почетак уручивања позива потенцијалним регрутима, укључујући и држављане страних држава, од 1. децембра 1942. године. Дошло је, међутим, до извесног померања овог рока, па се са радом у том смислу започело крајем јануара и почетком фебруара 1943. године. Сви позвани на лекарски преглед били су обавезни да се одазову. По пријему позива појединци би се изјашњавали у којој војсци желе да служе.¹¹⁸ Радило се о процедури по којој се процес регрутовања вршио и у случају осталих војних мисија на простору канадске државе.¹¹⁹ Југословенска мисија гајила је наду у већи одазив исељеника, који би коначно били суочени са чињеницом да не могу избећи војну обавезу. Очекивања су била првенствено везана за простор Торонта и Ванкувера, где је број исељеника југословенског порекла био највећи. Само је из војне области (Дистрикта) „Б”, са центром у Торонту, позвано укупно 197 лица.¹²⁰ Ни ова акција канадских власти није би-

¹¹⁶ AJ, 439-1-3, Пов. бр. 483, 11. мај 1943.

¹¹⁷ Како Савић преноси, „Из обавештења која сам добио од виђенијих људи у нашим колонијама Канаде може се очекивати, да ће бити одзива за ступање у нашу војску чим појединци буду пред извесношћу да у једну од две војске морају ступити.” AJ, 439-1, Пов. бр. 271, Д. Савић за Министарство војске морнарице и ваздухопловства, Лондон, 5. март 1943.

¹¹⁸ AJ, 439-1-3, Department of Labor National Selective Service, Mobilization Section Division „B”, 200 Bay Street Yugoslavia; Очекујући почетак рада на регрутацији од стране канадских војних власти и Савић је изразио уверење да се у децембру 1942. очекује „дефинитивно” сазнање шта се може очекивати од регрутације у Канади. AJ, 439-1, Пов. бр. 36, Д. Савић за Министарство Војске, Морнарице и Ваздухопловства, Лондон, 15. новембар 1942.

¹¹⁹ AJ, 439-2-3, Appendix „C”, Statement No 1; У року од три дана морало се одазвати позиву на лекарски преглед. Уз овај позив достављано је и упутство о праву опције. Уколико се нису одлучили за ступање у војску матичне државе, појединци су били у обавези да се прикључе канадској војсци, тј. војном центру за обуку. Ако би се одлучили за војску матичне државе, регрути би морали да пошаљу формулар о опцији Divisional Registrar-у у року од 14 дана. Тај формулар би затим био достављен страној војној мисији, која је имала рок од 30 дана да обавести канадске власти о ступању дотичног лица у редове изабране војске. Уколико та потврда није стизала, потенцијални регрут би био позван у канадску војску. Дата је могућност захтева за отпуст већ регрутованих војника из канадске војске и приступ војсци државе порекла. AJ, 439-2-3, Appendix „B”, 22. септембар 1942.

¹²⁰ Број позваних из Дистрикта Б према неким пописима износио је 197, 193, односно 183 лица. AJ, 439-1, Пов. бр. 226, 16. фебруар 1943; AJ, 439-2, Дистрикт Б,

ла лишена проблема. На састанку страних војних мисија и представника канадских власти 1. марта 1943, указало се на низ проблема који су проистекле из дотадашње сарадње. Том приликом је истакнуто да су само дистрикти Кингстон и Торонто обавестили стране мисије о позиву њихових сународника, да су се позиви упућивали и лицима која су боравила у Канади мање од годину дана, да Регистри нису користили информације страних војних мисија. Стране војне мисије указале су и на разлику у броју оних који су добили позив на лекарски преглед и оних који су добили формуларе о праву опције.¹²¹ У сваком случају, југословенска мисија није се могла похвалити бољим резултатима ни после позивања регрута од канадских власти. Наиме, у војном кампу се 11. маја 1943. године нашло 11 регрута, од тога три војна обвезника и осам добровољаца, четворица са канадским и четворица са југословенским држављанством.¹²²

Чињеница која се није могла игнорисати била је да су одсуство жеље и спремности да се прикључе југословенској војсци били главни разлози слабог, готово минорног одазива југословенских исељеника. О овој незаинтересованости јасно говори податак да је свега 10% исељеника у Канади уопште одговорило позиву мисије. Ипак, у појединим случајевима Војна мисија је била приморана да и сама из објективних разлога одустане од пријема појединаца који су изразили жељу да ступе у војни камп у Виндзору. Жеља појединаца попут Вука В. Вукићевића,¹²³ Радета Лончаревића,¹²⁴ Франка Балена,¹²⁵ Гаврила Ј. Тадића¹²⁶ није могла бити услишена због негативне оцене после обављеног лекарског прегледа. Миладин Утјешено-

Торонто, 10. фебруар 1943; AJ, 439-2-3, National Selective Service Mobilization Division „B”, Феб. 10/43

¹²¹ AJ, 439-2-3, Meeting of the Representatives of the Foreign Forces in Canada held at National Defence Headquarters on March 1st. 1943.

¹²² У логору су се нашли један поднаредник, два каплара и осам редова. AJ, 439-1-3, Пов. бр. 483, 11. мај 1943.

¹²³ В. Вукићевић се одазвао на позив „у свакоме кораку што заискива наша драга отаџбина...” (AJ, Писмо Вука В. Вукићевића војном капетану Драгољубу Ристићу, 10. новембар 1942), али је одбијен због негативног лекарског извештаја. AJ, 420-7, Пов. бр. 422, 14. април 1943;

¹²⁴ AJ, 420-7, Пов. бр. 368, 29. март 1943.

¹²⁵ AJ, 420-7, Пов. бр. 376, 1. април 1943; Бален је био југословенски држављанин пореклом из Ловинаца у Бановини Хрватској. AJ, 420-7, Изјава Ф. Балена Генералном конзулату у Монтреалу.

¹²⁶ Гаврило Ј. Тадић био је југословенски држављанин пореклом из Билеће. AJ, 420-7, Изјава Гаврила Ј. Тадића; AJ, 420-7, Пов. бр. 374, 1. април 1943.

вић у одговору на позив Војне мисије поручио је: „...свесрдно прихваћам и одазивам се војним дужностима. Ово чиним због тога што је Српство у опасности у нашој бившој Југославији”.¹²⁷ Међутим и његова пријава је морала бити одбијена.¹²⁸ Сличну судбину избегао је Милош Халавања, канадски држављанин пореклом из места Ки-рин (Вргинмост).¹²⁹ На поруку пуковника Савића да не мора да долази у виндзорски камп због негативног лекарског извештаја¹³⁰ Халавања је као разлог повишеног крвног притиска навео „ја сам мало више попија алкохола па сам узрујан...”, и још једном потврдио „...ја оћу да идем у војску сада стоји до вас у Виндсору.”¹³¹ После поновљеног прегледа Халавањи је омогућено ступање у камп. Чињеница да су Халавањина жена Стана и деца Симо и Љубица остали у Кирину у Југославији свакако је утицала на спремност и јаку жељу да се прикључи војсци своје старе домовине.¹³² Године старости онемогућиле су Јована Радомана,¹³³ Адама Н. Маслека,¹³⁴ Саву М. Вујкова¹³⁵ да се прикључе југословенској војсци. У извесним случајевима Мисија се и сама појављивала као арбитар у одлуци ко може да уђе у југословенску војску. Џон Сабо (John Szabo) у пријави децембра 1942. године исказао је спремност да ступи у виндзорски камп и постане део југословенске војске.¹³⁶ Њему ће Војна мисија упутити позив марта

¹²⁷ АЈ, 420-7, Писмо М. Утјешеновића за Војну мисију, 17. децембар 1942.

¹²⁸ АЈ, 420-7, Пов. бр. 387, Д. Савић за М. Утјешеновића, 3. април 1943.

¹²⁹ АЈ, 420-8, А. Бр. 1857, Изјава М. Халавање, 9. децембар 1942.

¹³⁰ АЈ, 420-8, Пов. бр. 358, Д. Савић за М. Халавању 25. фебруар 1943.

¹³¹ АЈ, 420-8, Писмо М. Халавање за Југословенску војну мисију, 23. март 1943.

¹³² АЈ, 420-8, Картотека, Милош Халавања.

¹³³ АЈ, 420-7, Пов. бр. 494, Д. Савић за Ј. Радомана, 18. мај 1943; АЈ, 420-7, Пов. бр. 550, 21. јун 1943; Јован Радоман, стар 51 годину, као добровољац служио је у црногорској војсци током Великог рата и у новом рату „има врућу жељу да још и овога пута судјелујем у одбрани своје драге „Отаџбине)...”. АЈ, 420-7, Писмо Јована Радомана за пуковника Савића, 15. мај 1943; АЈ, 439-1-3, Писмо Јована Радомана (Виндзор, Онтарио) за пуковника Савића, 20. мај 1943; АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 496, 21. мај 1943.

¹³⁴ АЈ, 420-7, Пов. бр. 182, Д. Савић за А. Маслека (Sudbury), 8. фебруар 1943; Адам Маслек, рођен 1896. године, био је југословенски држављанин, трговац пореклом из места Вргинмост. У изјави је изразио спремност да ступи у југословенску војску. АЈ, 420-7, Адам Н. Маслек за Генерални конзулат у Монтреалу, без датума.

¹³⁵ АЈ, 420-7, Пов. бр. 134, Д. Савић за Саву М. Вујкова (Niagara on the Lake), 10. јануар 1943; Сава Вујков у пријави за војску наводи да је вољан да ступи у војску „на олтар старе ми отаџбине у одбрани нашег народа испод варварског фашизма и нацизма...”, АЈ, 420-7, Сава Вујков за Д. Савића, 4. јануар 1943.

¹³⁶ АЈ, 420-8, Писмо Ј. Саба за Југословенску војну мисију, 27. децембар 1942.

1943. да се јави и ступи у камп, што је Сабо и учинио.¹³⁷ Међутим, у телеграму Д. Савићу априла 1943. Министарство војске наложило је: „Молим обратите пажњу при избору људства у погледу способности за војну службу у погледу националном и у погледу погодности”.¹³⁸ Убрзо, 15. априла 1943. године, Сабо је отпуштен из војног депоа у Виндзору пошто је припадао мађарској националној мањини из Југославије, „које се ни у ком случају не би могле узимати у састав наших оружаних снага ван отаџбине...”, тим пре, како је закључено, „што и канадске војне власти имају резервисан став према становништву, које директно припада непријатељским нацијама”.¹³⁹ Свакако да је позиција југословенског министарства, па и саме владе, могла бити одраз опреза у погледу стварне лојалности појединаца припадника народа који су заузели отворени непријатељски став према југословенској држави. Међутим, потребно је такође истаћи да је став југословенске владе у погледу регрутовања припадника националних мањина доследно следио основне принципе југословенске исељеничке политике између два рата, која није укључивала припаднике мањина у корпус онога што је дефинисано као југословенско исељеништво. Стога Војна мисија није могла или, тачније, није желела да рачуна на припаднике мањина пореклом из Југославије који су живели на простору Северне Америке. На поједине исељенике који су исказали жељу да ступе у југословенску војску Војна мисија није рачунала из неких других разлога. Када је канадска војска ставила на располагање регрута В. Цалица, који је због неписмености отпуштен из канадске војске, југословенска ми-

¹³⁷ АЈ, 420-8, Пов. бр. 324, Позив за Џона Саба, 20. март 1943.

¹³⁸ АЈ, 420-8, Министарство војске и морнарице за пуковника Савића, Шифровани телеграм, Лондон, 9. април 1943; Став према регрутовању припадника националних мањина изражен је и раније. Влада у Лондону поручила је маја 1942. „Не примати регруте припаднике мањина”. АЈ, 371-9, Пов. бр. 2275, Телеграм из Лондона, Слободан Јовановић, 1. мај 1942.

¹³⁹ Сабо је примљен у логор на основу позива југословенског конзула у Монреалу и ту је провео свега четири дана. АЈ, 439-1-3, Пов. бр. 431, Пуковник Савић за Министра Војске Морнарице Ваздухопловства, Лондон, 15. април 1943; По одлуци Д. Савића и по наређењу југословенског војног министарства Џон Сабо (John Szabo) отпуштен је из југословенске војске. АЈ, 420-8, Пов. бр. 425, 14. април 1943; Како Фотић наводи и америчке власти су приоритет дале регрутацији за своју војску, у коју регрутују све изузев непријатељских држављана. АЈ, 371-9, Шифровани телеграм, 340 К. Фотић за Министарство иностраних послова 29. април 1942.

сија није желела да га прихвати „ради очувања угледа наше војске”.¹⁴⁰

Маја 1943. године донета је одлука о обустави даље регрутације и прикупљања људства за југословенску војску.¹⁴¹ Поред наређења о обустави рада, пуковнику Савићу је наложено да достави број људства, као и да се изврши њихово директно упућивање у Каиро.¹⁴² Савић, који је ово наређење примио 30. маја, о томе је обавестио представнике канадске власти, уз информацију да је за транспорт спремно укупно 18 лица.¹⁴³ Пријаве појединаца који су показивали интересовање за укључивање у редове југословенске војске након овог датума биле су одбијане, уз образложење да је процес регрутације окончан.¹⁴⁴ Међутим, свега месец и по дана од обуставе процеса регрутације донета је одлука о отпуштању и оних регрута који су током рада југословенске војне мисије у Канади укључени у састав југословенске војске. Наиме, према одлуци југословенског Министарства војног, сви прикупљени регрути требало је 15. јула 1943. године да буду отпуштени из југословенске војске и стављени на располагање канадским властима (Canadian Service Unit), док би одлуку о будућем размештају регрути чекали на својим адресама боравка.¹⁴⁵ Укупно 13 регрута, осам са југословенским и пет са канадским држављанством, ослобођено је даље дужности служења у

¹⁴⁰ Цалић је био први регрут кога су канадске власти на овај начин желеле да уступе југословенској војној мисији. АЈ, 439-1, Пов. бр. 35, Пуковник Савић за Министра Војске Морнарице Ваздухопловства, Лондон, 15. новембар 1942.

¹⁴¹ Министарски савет на седници одржаној 6. маја 1943, а на предлог Председника владе донео је одлуку о укидању војне мисије, док би се положај шефа мисије пуковника Савића решио „накнадно”. У одлуци се наводи укидање војне мисије у САД, али се ова одлука стварно односила на мисију у Канади. Записник седнице Министарског савета од 6. маја 1943. *Записници*, 315.

¹⁴² АЈ, 420-8, Пов. бр. 245, Шифровани телеграм, 2945, Лондон 25. мај 1943.

¹⁴³ За транспорт су били спремни два официра, један подофицир, два капла-ра и 13 редова. АЈ, 429-1, Пов. бр. 524, Д. Савић за Краљевско посланство у Отави, 30. мај 1943.

¹⁴⁴ АЈ, 420-7, Пов. бр. 531, Одговор пуковника Д. Савића Лазару Самарџићу из Чипава (Chippawa) Онтарио, 16. јун 1943; АЈ, 420-7, Пов. бр. 534, Одговор поручника П. Д. Радића Николи Мркобради из Торонта (Онтарио), 5. јун 1943; АЈ, 420-7, Пов. бр. 539, Одговор пуковника Д. Савића Иси Поњковићу из Чипава (Chippawa) Онтарио, 16. јун 1943.

¹⁴⁵ Изузет је из ове наредбе једино регрут Вид Филипић, који је враћен на место раније службе при британској морнарици. АЈ, 420-8, Пов. бр. 592, пуковник Савић за мајора Лила, Department of National Defence, Army, Ottawa, Ontario, 15. јул 1943.

југословенској војсци.¹⁴⁶ Ова одлука, по свему судећи, представљала је изненађење за канадске званичнике, који су тражили додатна подјашњења о разлозима, као и информације о могућем наставку процеса регрутације.¹⁴⁷ Одлука југословенских власти била је међутим коначна, а разлози које је Министарство војске и морнарице навело били су мали број прикупљених регрута, али и, како се наводи, због „слабог изгледа за одазив нових добровољаца”.¹⁴⁸ У одговору југословенског посланика И. Цанкара Н. А. Робертсону, канадском државном подсекретару за спољне послове, наводи се да је разлог обуставе рада Мисије „...because of the very small number of persons who answered to the call for enlistment in our Forces, as they evidently prefer to do their military service with the Canadian Forces...”¹⁴⁹ После одлуке о престанку рада Мисије пуковник Д. Савић добио је наређење министра војног о премештају у Лондон¹⁵⁰ и августа 1943. године напустио је канадску територију.¹⁵¹

Неуспех рада југословенске мисије био је очигледан, а разочарање постигнутим нису крили ни југословенски званичници. Како је већ истакнуто, разлози су препознати у опредељењу самих исељеника који су предност дали америчкој, односно канадској војсци. Укупна политичка атмосфера која је на површину износила сукобљеност унутар југословенске владе и југословенских политичара у

¹⁴⁶ Дужности су ослобођени југословенски држављани Вид Филипић (стар 27 година, наредник), Георге Петровић (45, каплар), Миле Цвијић (43, редов), Прокоп Ђуричић (45, редов), Блажо Пејовић (43, редов), Милан Метикош (39, редов), Никола Рокнић (40, редов), Јосип Аливојводић (36, редов) и регрути са канадским држављанством: Милош Јакшић (18, редов), William З. Радић (21, редов), Никола Мраовић (41, каплар), Милош Халавања (40, редов), Томо Рађеновић (39, редов) AJ, 420-8, Прилог, Nominal Roll of men who are going to be released from Yugoslav Armed Forces on the day July 15th, 1943.

¹⁴⁷ AJ, 420-8, N. A. Robertson, Under-Secretary of State for External Affairs за И. Цанкара, југословенског посланика у Отави, 22. јул 1943; Како Цанкар преноси, канадско Министарство иностраних послова поставило је питање „зашто се распуштају наши војници из логора у Виндзору и да ли ће се регрутовање вршити даље”. AJ, 420-8, Пов. бр. 304, И. Цанкар за Yugoslaves Etrangeres, Лондон, Лично за Министра војске, 27. јул 1943.

¹⁴⁸ AJ, 420-8, Пов. бр. 357, Шифровани телеграм, Лондон, 19. август 1943.

¹⁴⁹ AJ, 420-8, Пов. бр. 315, И. Цанкар за N. A. Robertson, Under-Secretary of State for External Affairs, Ottawa, 3. август 1943.

¹⁵⁰ AJ, 420- Пов. бр. 310, 30. јул 1943.

¹⁵¹ Посланик И. Цанкар обавестио је мајора Леала о одласку пуковника Савића и о ликвидацији војне мисије. О питањима везаним за војна питања у будуће требало се обраћати југословенском посланству у Отави. AJ, 420-8, Пов. бр. 343, 12. август 1943.

емиграцији, а која се преносила и додатно подстицала супротстављености националног, али и идеолошког карактера унутар исељеничке заједнице, свакако није могла допринети успеху рада мисије. Компромитујуће вести о покрету Д. Михаиловића, затим и вести о појави другог партизанског покрета отпора који је носио поруку постојања алтернативе постојећој политичкој структури у емиграцији, уносио је додатну конфузију и отварао нови простор за поделе међу исељеницима југословенског порекла.¹⁵² Међутим, постојање ових супротности, сукоба и подела није могло бити једини, па чак ни пресудни разлог. Материјални разлози, забринутост за сопствену и егзистенцију породице, али и осећање припадности и перцепција сопствене будућности опредељивали су коначну одлуку о учешћу у југословенској војсци. Коначно, став и понашање држава где се регрутација вршила утицали су на резултате регрутације. Према пуковнику Савићу, прикупљање добровољаца и војних обвезника „стоји у апсолутној зависности од става који према овој акцији заузимају респективне државе и војне власти”.¹⁵³

Пуковник Савић је на самом крају рада Војне мисије закључио „да ће ова тотална незаинтересованост наше колоније у Канади на ступање у нашу војску, оставити један врло жалостан траг у историји”.¹⁵⁴ Међутим, ова епизода оставила је готово неприметан траг како у сећањима савременика, тако и у потоњим освртима на године деловања емигрантске владе. Није се, по свему судећи, радило само о неуспеху регрутације као тамној сенци на рад Мисије. Милан Грол је закључио: „тврдоглаво продужавање тобожње акције за врбовање добровољаца – за које се знало, из првог покушаја, да је немогуће – упропастило је много новца и угледа наше војске”.¹⁵⁵ Стога предавање забораву ове кратке епизоде није много изненађивало. У коначном исходу акција Војне мисије

¹⁵² На скупу хрватске емиграције 20–21. фебруара 1943. године у Чикагу, уз присуство и делегата из Канаде, отворено је дата подршка партизанском покрету. Hrvatski Državni Arhiv (HDA), Hrvatski iseqenici (1950), Spomen kwiga Američko-hrvatskog kongresa, Izdanje Narodnog Vijeća Američkih Hrvata, Pitsburg, 1943, 73, 77.

¹⁵³ AJ, 439-1, Пов. бр. 36, пуковник Д. Савић за Министарство Војске, Морнарице, Ваздухопловства, Лондон, 15. новембар 1942; У том смислу, Савић је истицао „осетну” разлику у ставу америчких војних личности у односу на југословенске обвезнике у САД. AJ, 439-1-3, Пов. бр. 49, пуковник Д. Савић за Министарство Војске, Морнарице, Ваздухопловства, Лондон, 30. новембар 1942.

¹⁵⁴ AJ, 439-1, Пов. бр. 483, 11. мај 1943.

¹⁵⁵ Милан Грол, *н. д.*, 359.

остала је као још једно сведочанство неуспеха деловања југословенске владе у емиграцији током Другог светског рата.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Архив Југославије: Краљевско посланство у Отави (439), Генерални конзулат у Монтреалу (420), Краљевско посланство у Вашингтону (371), Генерални конзулат у Њујорку (449), Емигрантска влада Краљевине Југославије (103)

Архив Војноисторијског института: Емигрантска влада (EV)

Hrvatski Državni Arhiv: Hrvatski iseljenici (1950),

Објављени извори:

Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941–1945, priredili: Komnen Pijevac, Dušan Jončić, Beograd: Službeni list SCG, 2004.

Izvešća Iseljeničkog komeserijata u Zagrebu 1922–1939, priredili Pavao Jonjić, Ante Laušić, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1998.

Споменица поводом 20-годишњице обновљеног рада Српске Народне Одбране у Америци 1941–1961. Чикаго: Srpska Narodna Odbrana, 1961.

Косановић, Сава Н. *Шта се могло видети из емиграције (неколико докумената)*, Београд: с.н. 1945.

Штампа:

Glas Kanade, Toronto

Мемоари, дневници:

Grol, Milan, *Londonski dnevnik 1941–1945*. Beograd: Filip Višnjić, 1990.

Илић, Богољуб С. *Мемоари армијског генерала (1898–1942)*, приредио Миле С. Бјелајац, Београд: Српска књижевна задруга, 1995.

Трифунровић, Милош, *Емигрантске успомене*, Земун: ЗИПС, Београд: Ново Доба, 1998.

Фотић, Константин, *Рат који смо изгубили*, Београд: Ж. Лазић, М. Грушић: Вајат, 1995.

Литература:

Ђикановић, Весна, „Исељеници као предмет војног интереса југословенске државе у периоду између два светска рата (Прилог истраживању односа југословенске државе и исељеништва у Сједињеним Америчким Државама)”, *Војноисторијски гласник* 2/2009, Београд 2009, 131–147.

Ђурећ, Веселин, *Vlada na bespuću. Internacionalizacija jugoslovenskih protivrječnosti 1941–1944*. Beograd: Narodna knjiga, 1983.

Животић, Александар, „Једно сведочанство о потписивању југословенско-совјетског пакта 5/6. априла 1941”, Архив. Часопис Архива Југославије, Година XI, број 1–2, Београд 2010, 122–133.

Павловић, Војислав Г. *Од Монархије до Републике. САД и Југославија (1941–1945)*, Београд: Clio, 1998.

Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.

Plenča, Dušan, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svetskog rata*, Beograd: Institut društvenih nauka, 1962.

Šepić, Dragovan, *Vlada Ivana Šubašića*, Zagreb: Globus, 1982.

**Dr Vesna Đikanović, research associate,
INSTITUTE FOR RECENT HISTORY OF SERBIA, BELGRADE
YUGOSLAV MILITARY MISSION IN CANADA
(1942-1943). ONE UNSUCCESSFUL ENDEAVOUR
(Summary)**

Despite military defeat and occupation of the country, Yugoslav government in emigration remained an active part of the Allied coalition. Formation of Yugoslav military units in emigration was high on Government's agenda. In that respect, decision was made to send military mission led by colonel D. Savich to North America on March 1942, in order to conduct recruitment process among Yugoslav migrants. Yugoslav politicians in emigration, as did Yugoslav State in the interwar period, perceived migrants of Yugoslav origine as part of national unity and therefore potential source of recruits for Yugoslav military forces. Without possibility of imposing compulsory military service, both members of military mission and Yugoslav diplomats relied on propaganda and appealed to patriotism. However, final results of recruitment were disappointing. Only 11 recruits and volunteers entered Yugoslav military camp in Windsor (Canada) at the end of the recruitment process and, very soon, they were discharged from Windsor military camp. Misperceptions, migrant sence of identity and belonging, atmosphere of constant hostility and antagonism among both Yugoslav politicians and emigration, obstructive policy of American officials, were some of the reasons for this disappointing outcome.

KEYWORDS: colonel Dragutin P. Savich, United States of America, Canada, Windsor, Yugoslav military mission, yugoslav emigration